

Prvek, nuklid, izotop, izobar, izoton

A = Nukleonové (hmotnostní) číslo

A = počet protonů + počet neutronů

$A = Z + N$

Z = Protonové číslo, náboj jádra

Prvek = soubor atomů se stejným Z

Nuklid = soubor atomů se stejným A a Z

Izotopy = soubor nuklidů daného prvku

Izobary = nuklidy se stejným A a různým Z (^{14}C - ^{14}N ; ^3H - ^3He)

Izotony = nuklidy se stejným počtem neutronů, $N = A - Z$

Izomery = stejné nuklidy, liší se obsahem energie

Frederick Soddy
(1877-1956)

NP za chemii 1921
(objev izotopů)

Izotopy

Izotopy jsou souborem nuklidů pro daný prvek
existuje asi 2600 nuklidů (stabilních i radioaktivních)
340 nuklidů se vyskytuje v přírodě
270 stabilních a 70 radioaktivních, ostatní uměle připravené

Monoizotopické prvky:

${}^9\text{Be}$, ${}^{19}\text{F}$, ${}^{23}\text{Na}$, ${}^{27}\text{Al}$, ${}^{31}\text{P}$, ${}^{59}\text{Co}$, ${}^{127}\text{I}$, ${}^{197}\text{Au}$

Polyizotopické prvky:

${}^1\text{H}$, ${}^2\text{H}$ (D), ${}^3\text{H}$ (T)

${}^{10}\text{B}$, ${}^{11}\text{B}$

Sn má největší počet **stabilních** izotopů – 10

112, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 122, ${}^{124}\text{Sn}$

Stabilita jader

Stabilita (vzhledem k radioaktivnímu rozpadu)
je určena počtem protonů a neutronů

Zona stability

Lehké nuklidy stabilní pro $Z \sim N$

Jen ${}^1\text{H}$ a ${}^3\text{He}$ mají více p než n.

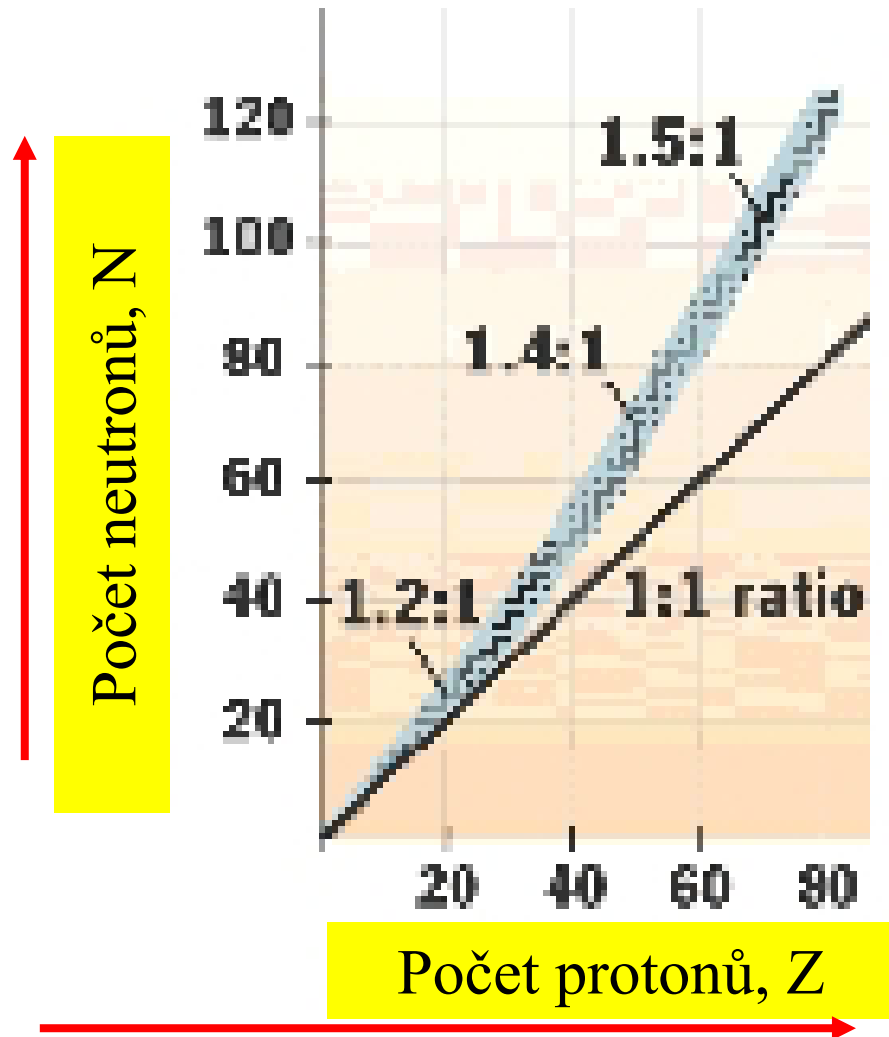
${}^2\text{H}$, ${}^4\text{He}$, ${}^6\text{Li}$, ${}^{10}\text{B}$, ${}^{12}\text{C}$, ${}^{14}\text{N}$, ${}^{16}\text{O}$, ${}^{20}\text{Ne}$, ${}^{24}\text{Mg}$, ${}^{28}\text{Si}$, ${}^{32}\text{S}$, ${}^{36}\text{Ar}$ a ${}^{40}\text{Ca}$
mají stejný počet p a n

Všechny ostatní nuklidy mají **více** n než p $N > Z$

Mattauchovo pravidlo: ze dvojice izobarů, které se liší o 1 v protonovém čísle, je jeden radioaktivní.

${}^{40}\text{Ar}$ ${}^{40}\text{Ca}$ $\Delta Z = 2$ ${}^{40}\text{Ar}$ ${}^{40}\text{K}$ ${}^{40}\text{Ca}$ $\Delta Z = 1$ ${}^{40}\text{K}$ je radioaktivní

Stabilita jader

Stabilita jader

U některých prvků existují v přírodě radioaktivní izotopy s dlouhým poločasem přeměny ^{40}K , 0.012%, $1.3 \cdot 10^{10}$ roků

Prvky s $Z \leq 83$ (Bi) mají alespoň jeden stabilní izotop

$Z = 43$ (Tc), 61 (Pm) se nevyskytují v přírodě

Umělé radioaktivní izotopy připravené jadernými reakcemi

Nuklidy s $Z \geq 84$ (Po) jsou **nestabilní** vzhledem

k radioaktivnímu rozpadu, **radioaktivní prvky**

Magická čísla

Počet Protonů, Z	Počet Neutronů, N	Počet stabilních nuklidů
Sudá	Sudá	168
Sudá	Lichá	57
Lichá	Sudá	50
Lichá	Lichá	4

Nuklidy se sudým počtem p a n jsou nejčastější

Astonovo pravidlo: prvky se sudým Z mají více izotopů, prvky s lichým Z nemají více než dva izotopy, z toho jeden nestabilní, prvky s lichým počtem nukleonů (A) mají jen jeden stálý izotop (^{19}F , ^{23}Na , ^{27}Al , ^{31}P).

Jen ^2H , ^6Li , ^{10}B , ^{14}N , ^{40}K , ^{50}V , ^{138}La , ^{176}Lu mají lichý počet jak p tak n

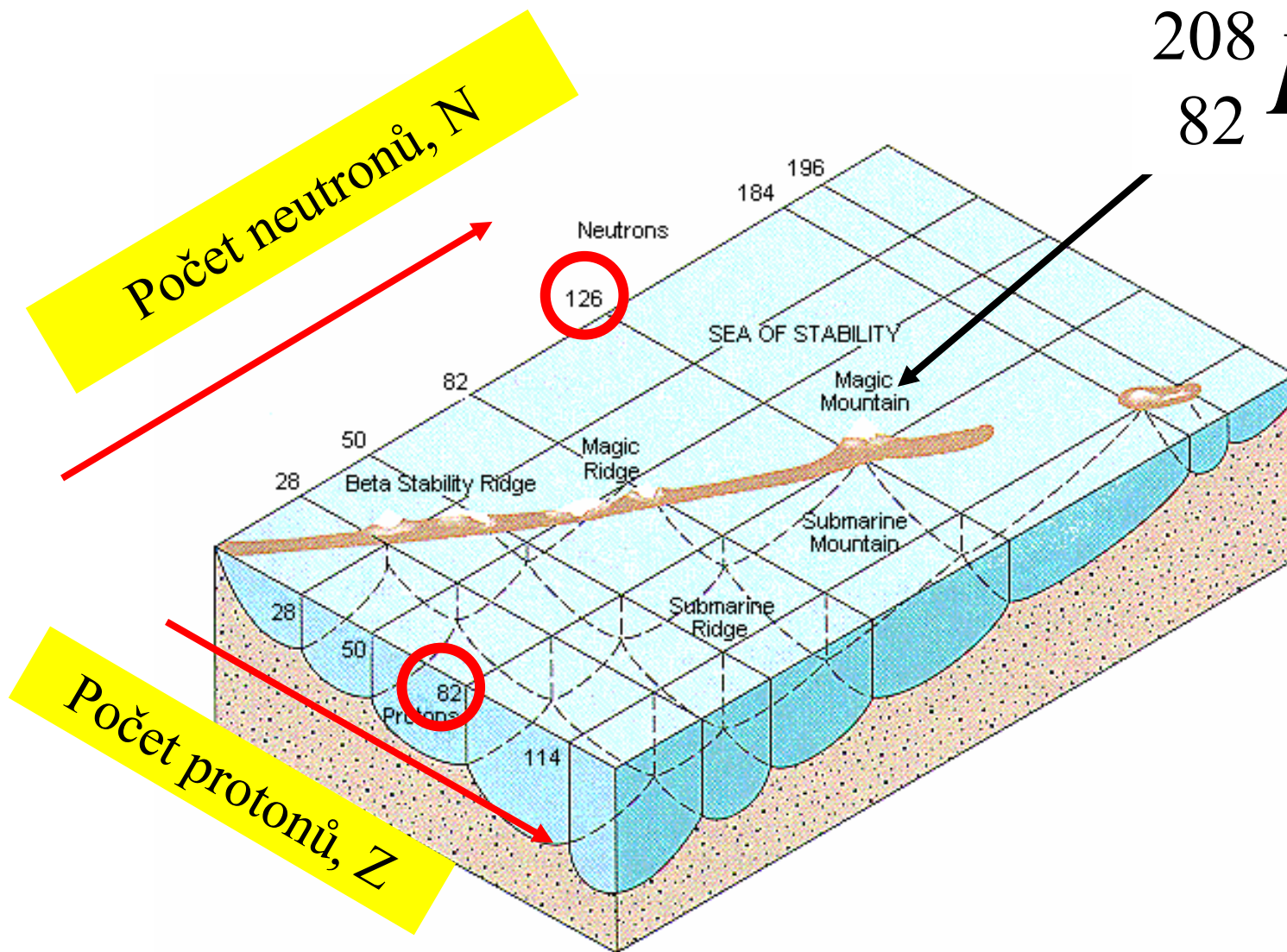
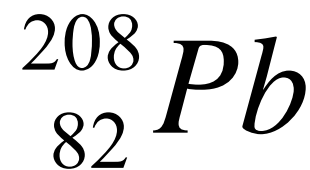
Magická čísla

Magická čísla 2, 8, 20, 28, 50, 82 a 126

Prvky s $Z =$ magické číslo mají velký počet stabilních izotopů, pokud je izotop radioaktivní, pak má dlouhý poločas rozpadu

Nuklidy ${}^4\text{He}$, ${}^{16}\text{O}$, ${}^{40}\text{Ca}$, ${}^{48}\text{Ca}$ a ${}^{208}\text{Pb}$ mají magický počet p i n

Ostrov stability

Hmotnost elektronu a nukleonů

Symbol	m [kg]	m [amu]
e	$9.11 \cdot 10^{-31}$	0.0005486
p	$1.673 \cdot 10^{-27}$	1.007276
n	$1.675 \cdot 10^{-27}$	1.008665

$$1 \text{ amu} = 1.6606 \cdot 10^{-27} \text{ kg}$$

Hmotnostní úbytek

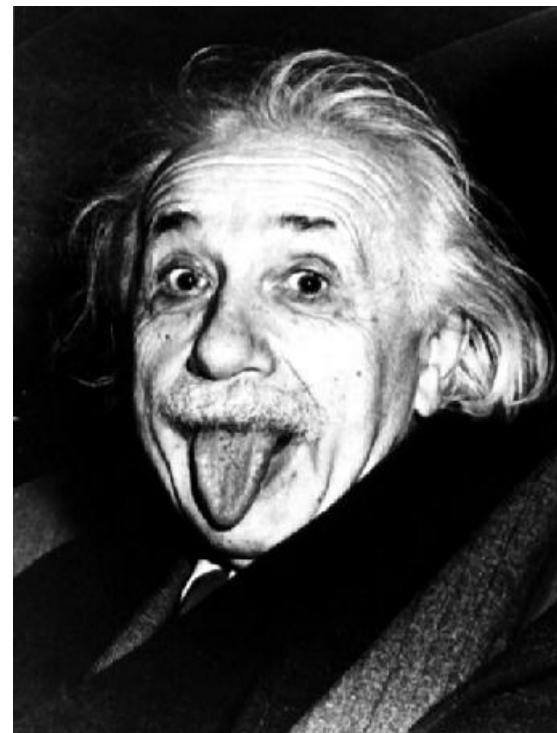
Hmotnost jádra je vždy menší než součet hmotností nukleonů

$$M_j < Z m_p + (A-Z) m_n$$

Hmotnostní úbytek $\Delta m < 0$
[Δm v jednotkách amu]

Vazebná energie jádra $E_v = - \Delta m c^2$

$$E_v = - 931.5 \Delta m \text{ [MeV]}$$

NP za fyziku 1921

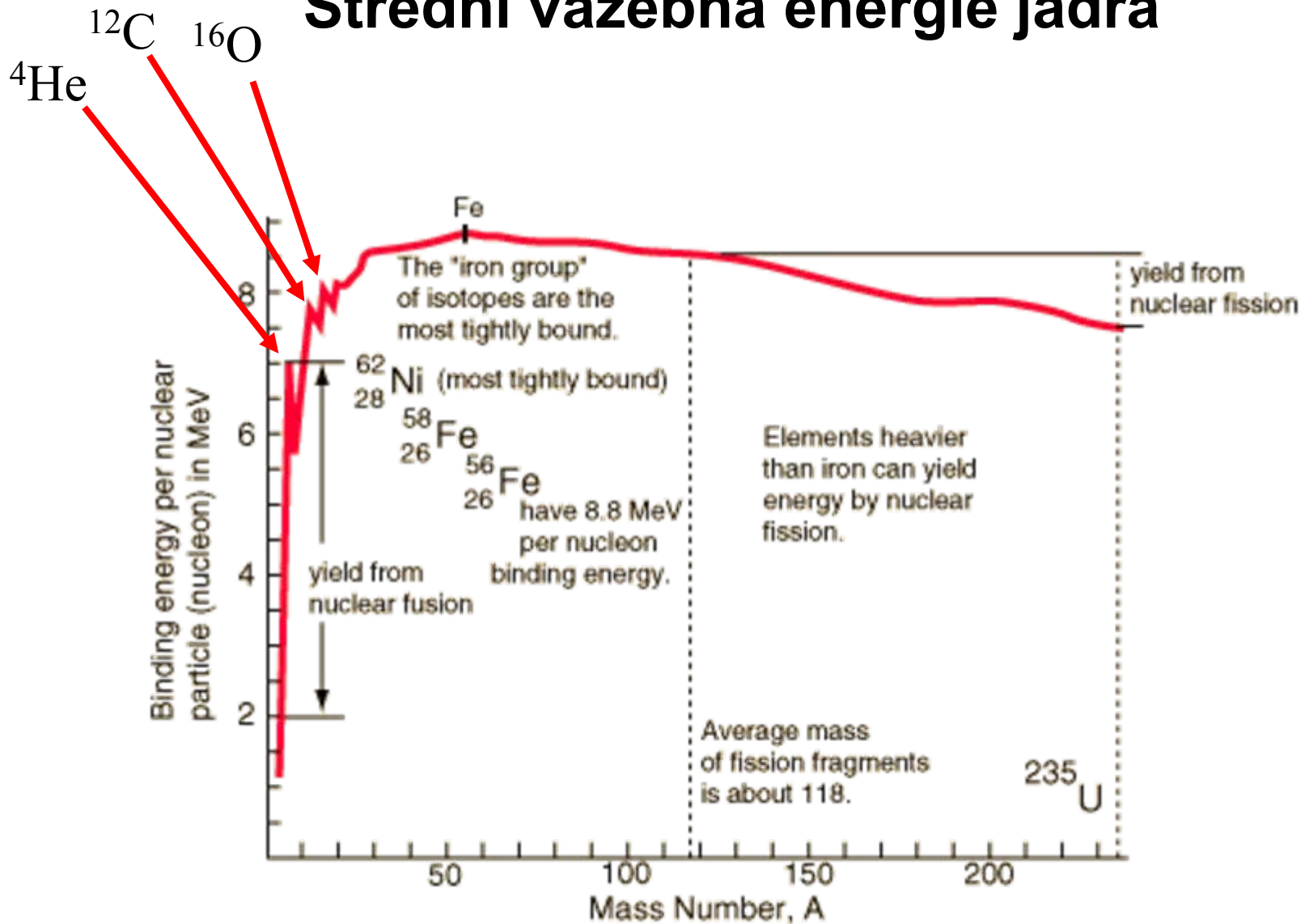
Vazebná energie jádra, E_v

Nuklid	E_v , MeV
^2H	2.226
^4He	28.296
^{14}N	104.659
^{16}O	127.619
^{40}Ca	342.052
^{58}Fe	509.945
^{206}Pb	1622.340
^{238}U	1822.693

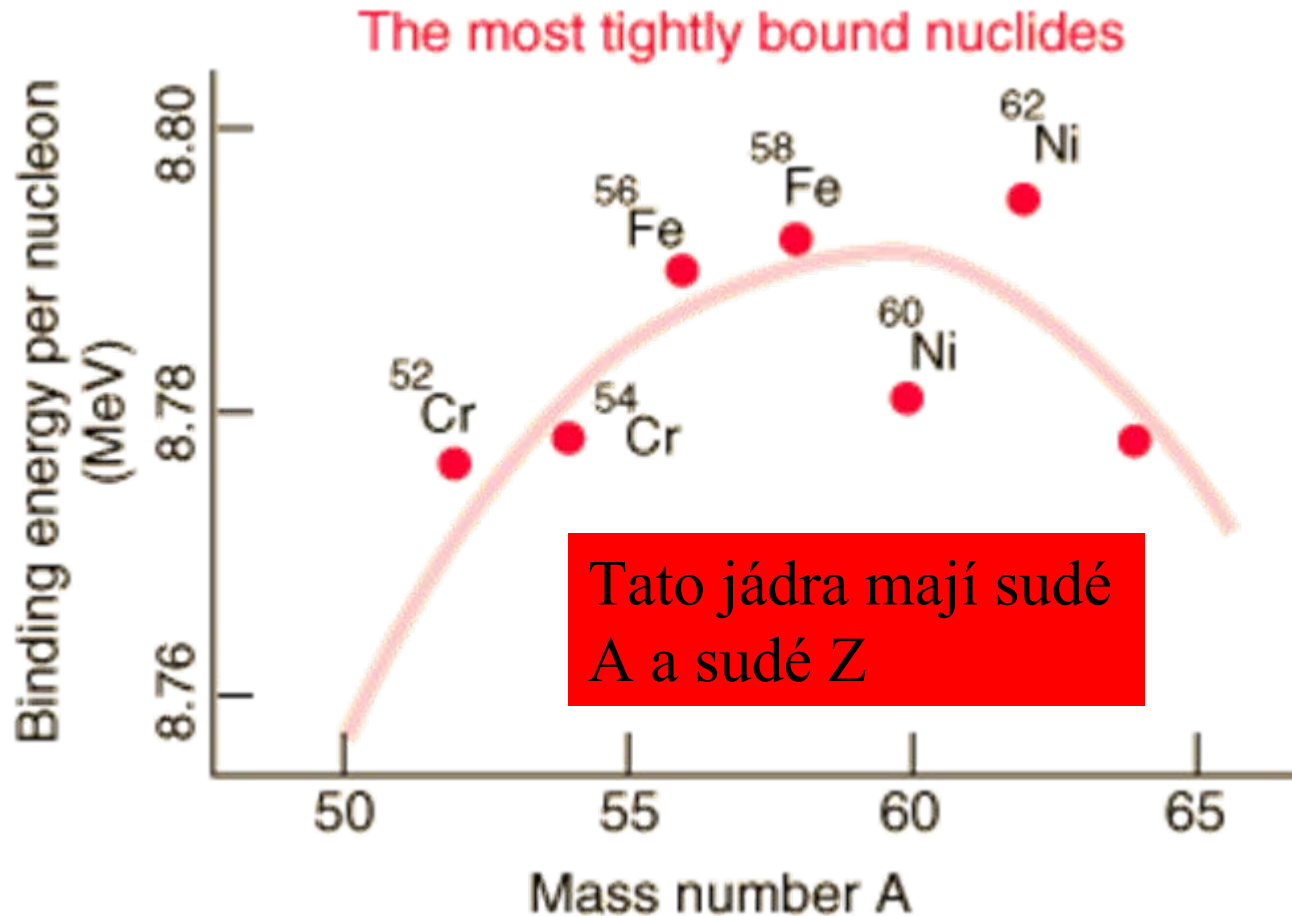
Střední vazebná energie jádra, $E_v(\text{st})$

Nuklid	$E_v(\text{st}), \text{MeV}$	E_v, MeV	
^2H	1.113	2.226	
^4He	7.074	28.296	$E_v(\text{st}) = E_v / A$
^{14}N	7.476	104.659	Energie na odtržení 1
^{16}O	7.976	127.619	nukleonu
^{19}F	7.779	147.801	
^{40}Ca	8.551	342.052	
^{55}Mn	8.765	482.070	
^{58}Fe	8.792	509.945	
^{62}Ni	8.795	545.259	
^{206}Pb	7.875	1622.340	
^{238}U	7.658	1822.693	

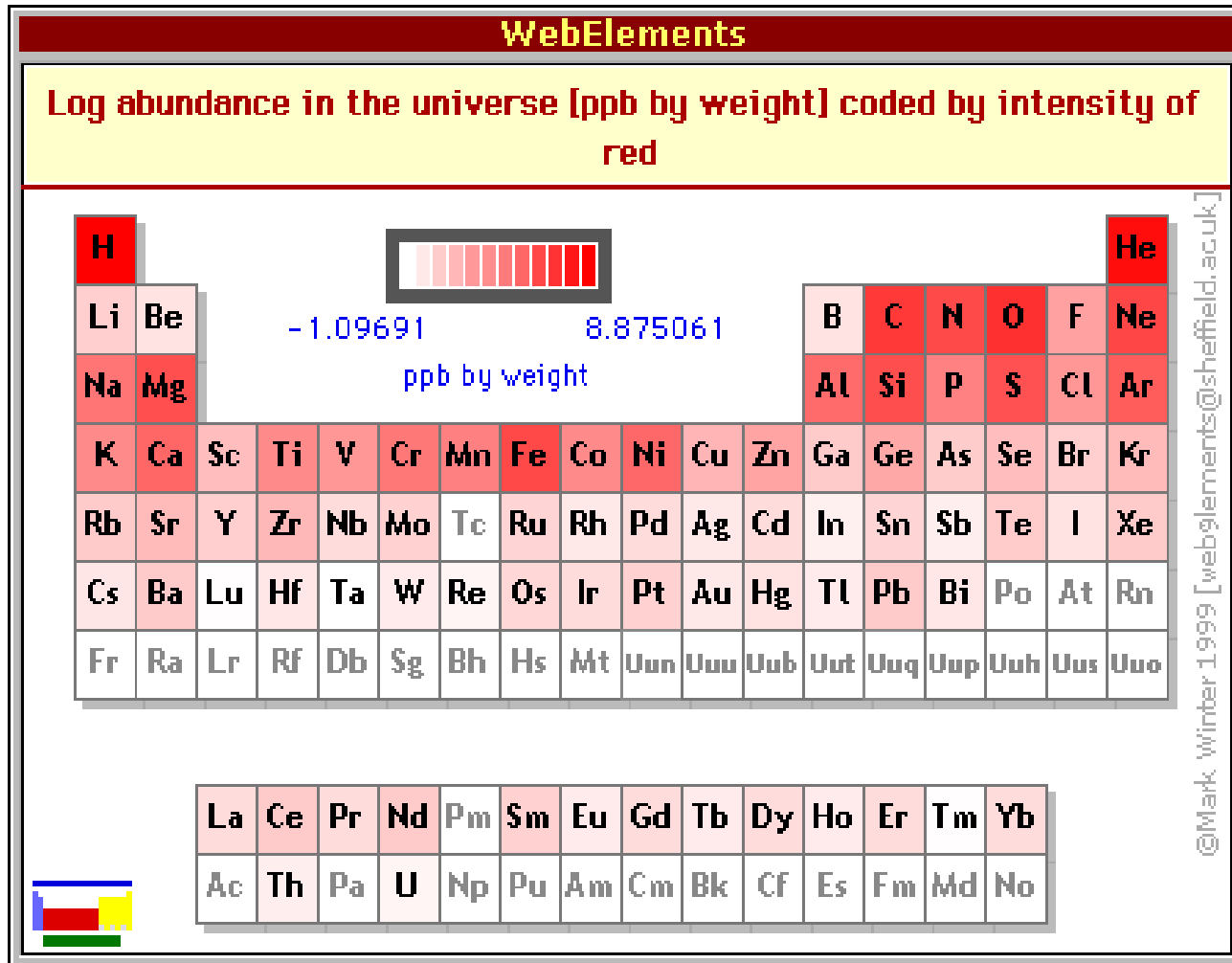
Střední vazebná energie jádra

Střední vazebná energie jádra

Výskyt prvků ve vesmíru

Vazebná energie jádra a chemické vazby

Střední vazebná energie jádra ^{58}Fe 8.792 MeV

Energie vazby C-H $411 \text{ kJ mol}^{-1} = 4.25 \text{ eV}$

Jaderná vazebná energie je milionkrát větší než chemická vazebná energie.

Vazebná energie jádra a chemické

Chemické reakce se odehrávají ve vnější elektronové slupce, atomové jádro zůstává neovlivněno.

Energetické změny při chemických reakcích jednotky eV

$$1 \text{ eV (molekula)}^{-1} = 96.485 \text{ kJ mol}^{-1}$$

Hmotnostní úbytek neměřitelný, platí zákon zachování hmotnosti.

Jaderné reakce mění složení jader, elektronový obal nehraje žádnou roli. Energetické změny řádu MeV. Významné hmotnostní úbytky, platí zákon zachování energie a ekvivalence hmoty a energie.

$$E = m c^2$$

Objev radioaktivity

Uran, Thorium

Antoine Henri Becquerel
(1852-1908)

Objev radioaktivity 1896
NP za fyziku 1903

Radium, Polonium
Marie Curie (1867-1934)
Pierre Curie (1859-1906)

NP za fyziku 1903
M. C. NP za chemii 1911

Radioaktivita

Radioaktivita = schopnost některých jader přeměňovat se na jiné jádro, emitují se menší částice a uvolňuje se energie (exo)

Samovolný děj, produkty mají nižší obsah energie, stabilnější

Radioaktivita

1 Bq (becquerel) = 1 rozpad za 1 s

1 Ci (curie) = $3.7 \cdot 10^{10}$ Bq

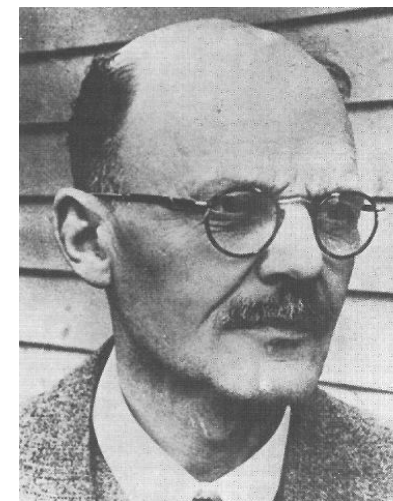
Radiační dávka 1 Gy (gray)

= absorpce 1 J v 1 kg

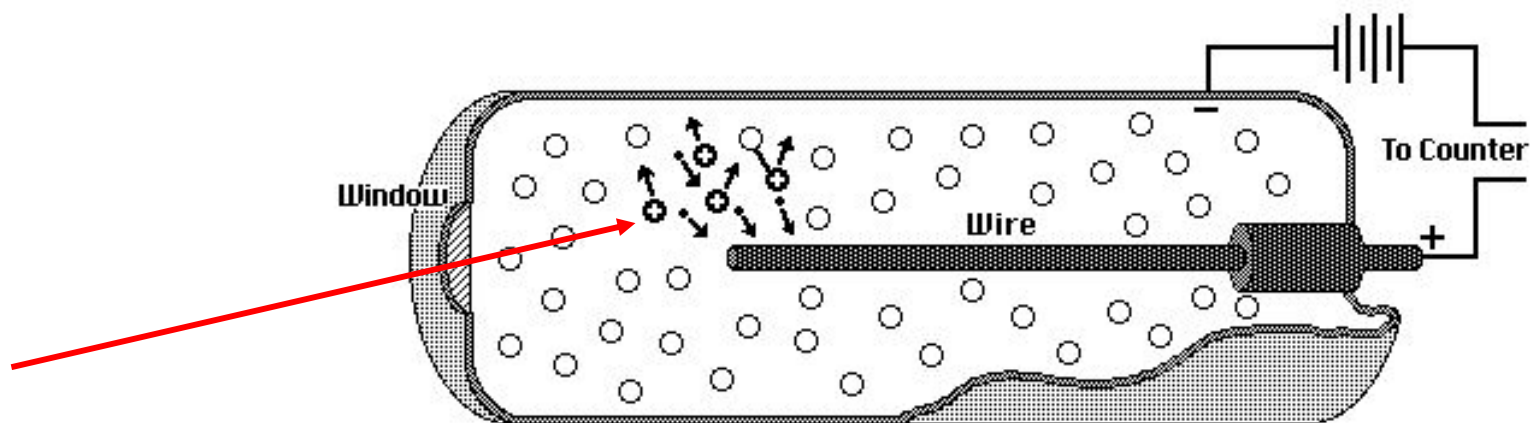
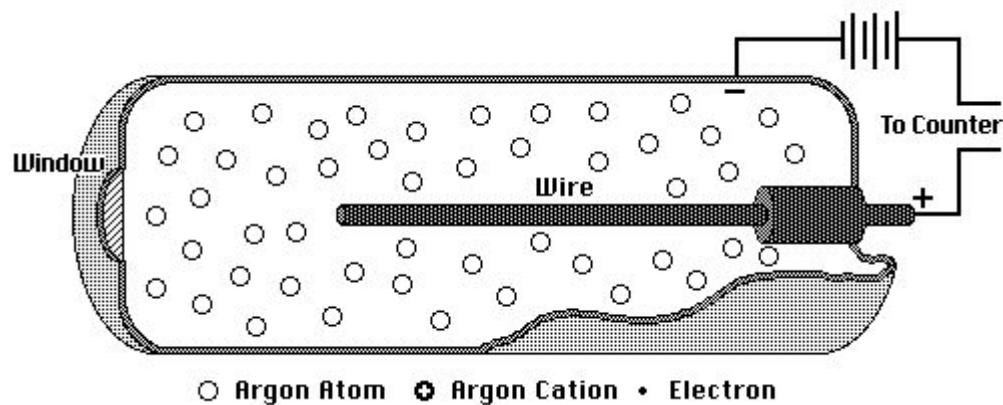
1 Gy = 100 rad

Geigerův čítač

Hans Geiger
(1882-1945)

Jaderné reakce

Rutherford – odklon radioaktivního záření v elektrickém a magnetickém poli

Alfa = pozitivně nabitě částice

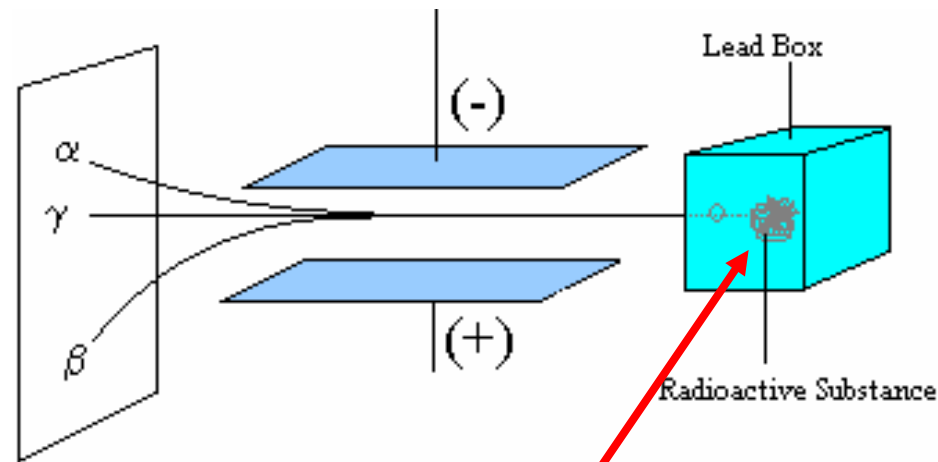
Beta = negativně nabitě částice

Gama = neutrální částice

Tvorba nového nuklidu

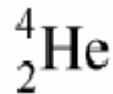
Posuvové zákony – změny v Z a N

Posun v periodické tabulce

Radioaktivní látka

Emise alfa částice

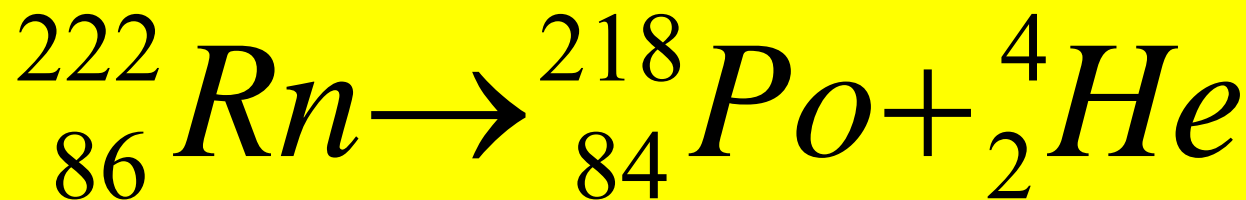
U těžkých jader

Alfa částice pouští jádro rychlostí 10% c

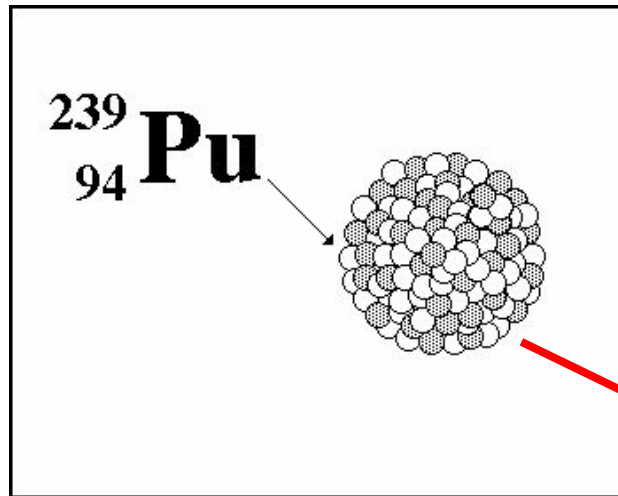
Velmi malá penetrace, několik cm ve vzduchu, zastaví je list papíru

Velmi škodlivé pro buňky

Inhalace

Alfa emise

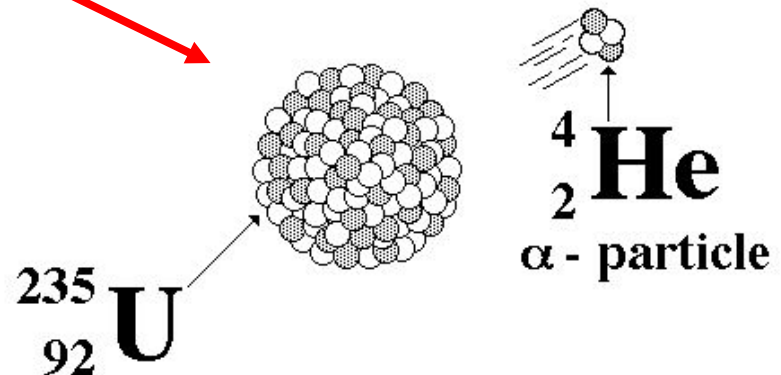

Posun v periodické tabulce o dva prvky
doleva

$$A - 4$$

$$Z - 2 \quad \text{N}_2$$

$$\begin{matrix} A \\ Z \end{matrix} \quad \text{N}_1$$

Alfa emise

Radium-226

Curium-240

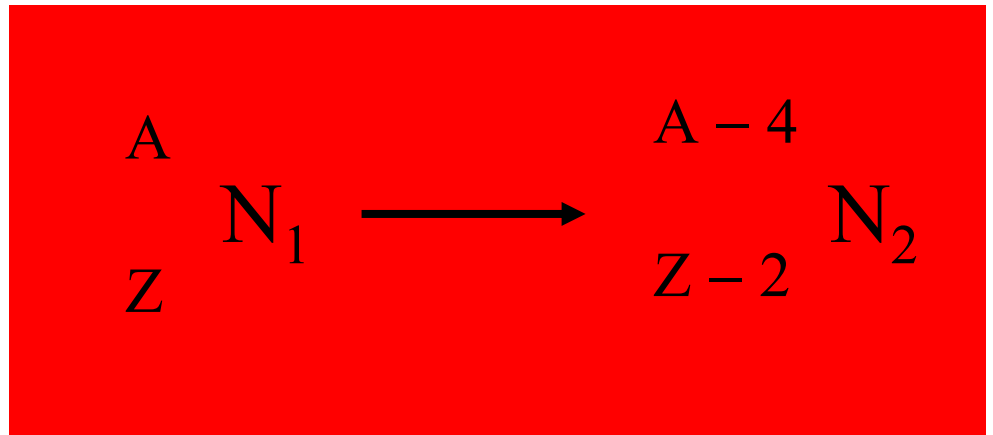
Uran-232

Zlato-185

Thorium-230

Americium-243

Polonium-210

Posun v periodické tabulce o dva prvky doleva

Beta částice

Jádra s nadbytkem neutronů, nedostatek protonů

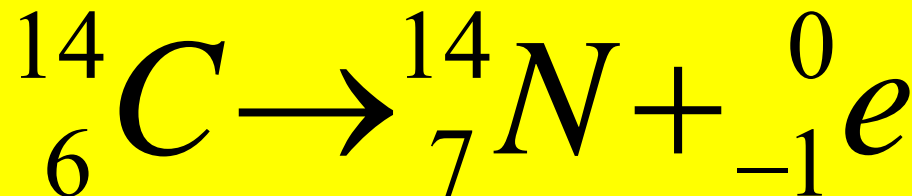
Beta částice jsou elektrony (ale ne z elektronového obalu!!!)

Vznikají rozpadem neutronu

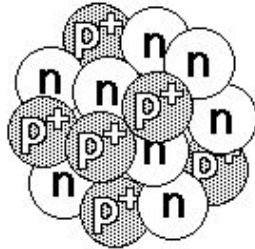
e opouští jádro rychlostí 90% c

Penetrace větší než alfa, několik m ve vzduchu, zastaví je 1cm Al folie

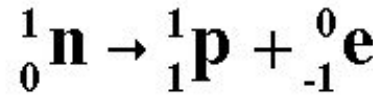
Beta emise

$^{14}_6\text{C}$

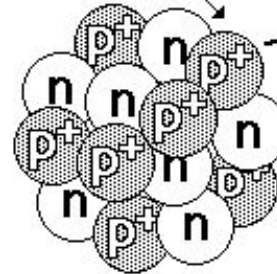
Posun v periodické tabulce o jeden prvek
doprava

A
 $Z + 1$ N_2

A
 Z N_1

$^{14}_7\text{N}$

$^0_{-1}\text{e}$

beta particle
(electron)

Beta emise

Krypton-87

Zinek-71

Křemík-32

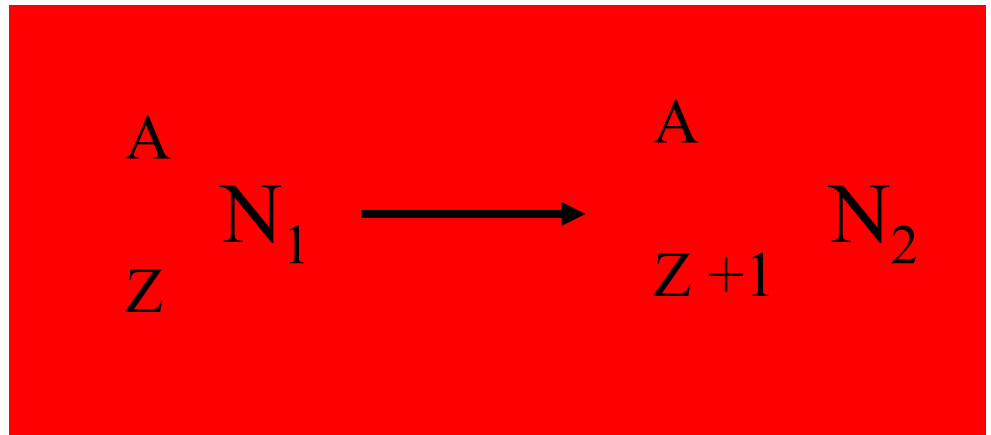
Kobalt-60

Hořčík-27

Sodík-24

Železo-59

Fosfor-32

Posun v periodické tabulce o jeden prvek
doprava

Gama částice

Jádra s nadbytkem energie emitují gama částice

Elektromagnetické záření s velmi krátkou vlnovou délkou,
Vysoká energie, MeV

Rychlost světla

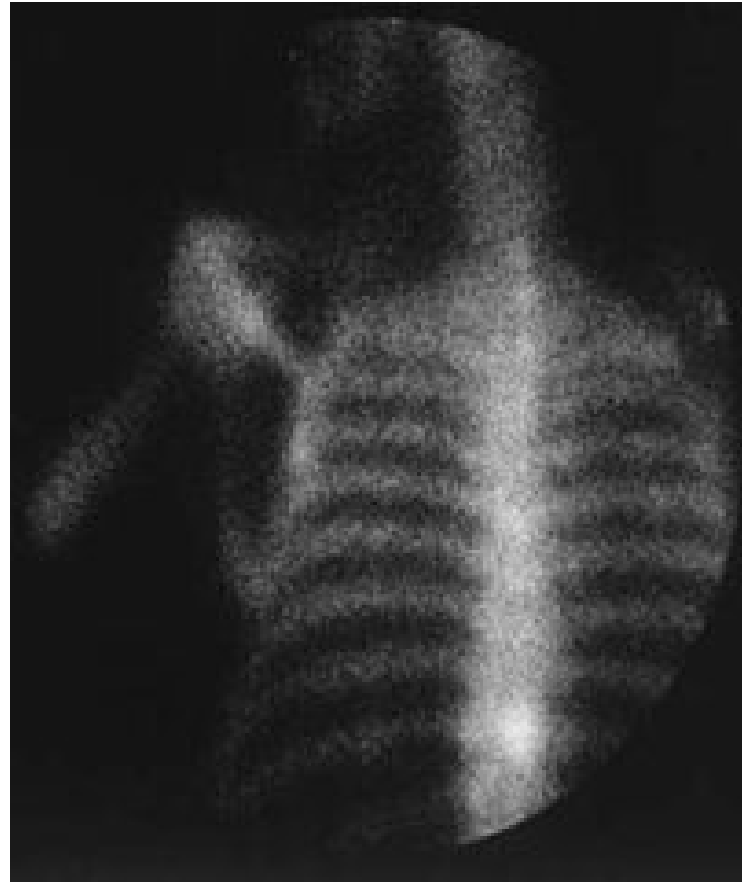
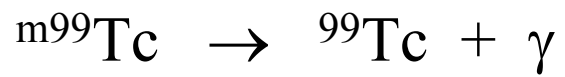
Hluboká penetrace, 500 m ve vzduchu

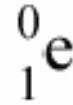
Tracer

Gyorgy Hevesy 1913

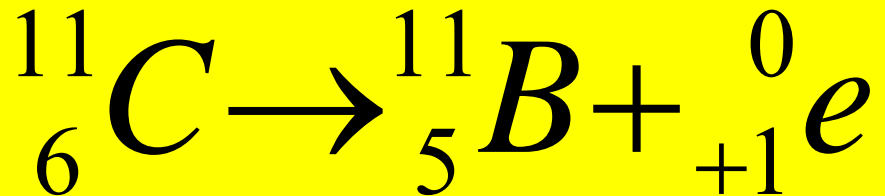
NP 1943

Positronová emise

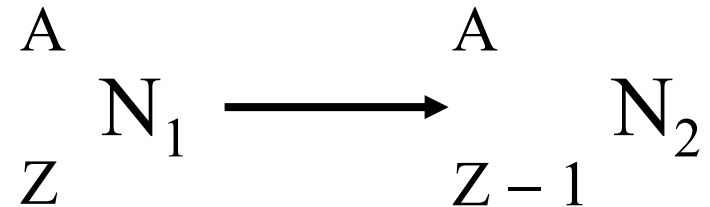
Jádra s nadbytkem protonů, nedostatek neutronů

Positron se rekombinuje během 10^{-10} s

Velmi malá penetrace

Anihilace ${}^0_1e + {}^0_{-1}e \rightarrow \gamma$

Posun v periodické tabulce o jeden prvek doleva

Positronová emise

Rubidium-81

Germanium-66

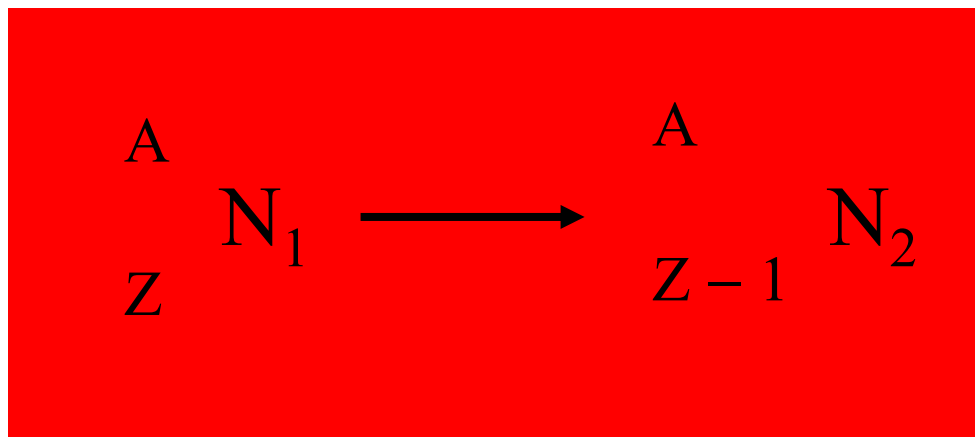
Praseodym-140

Neon-18

Kyslík-15

Dusík-13

Měď-59

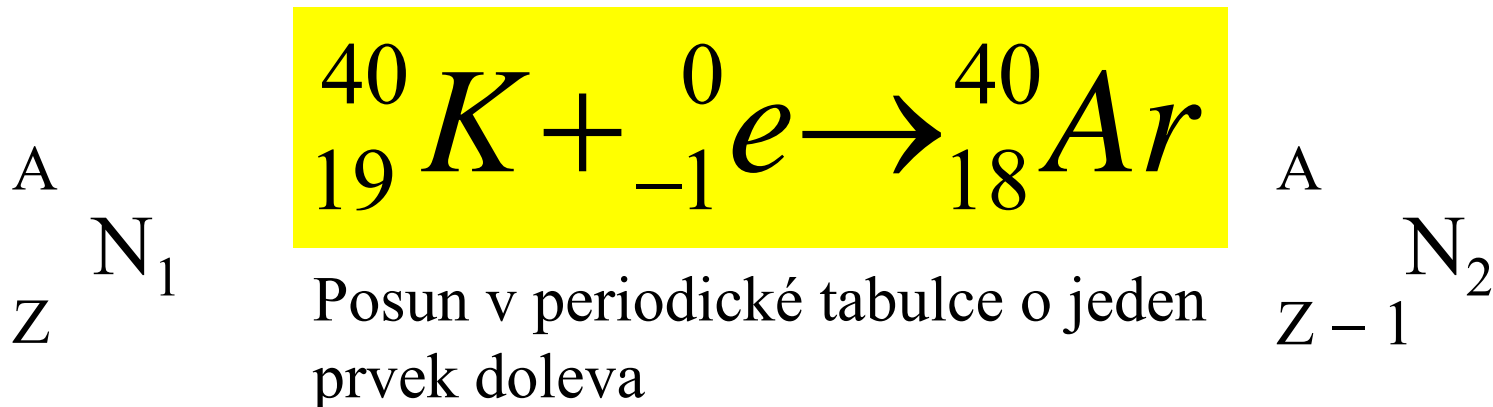
Posun v periodické tabulce o jeden prvek doleva

Elektronový záchyt

Elektron z elektronového obalu atomu může být zachycen jádrem

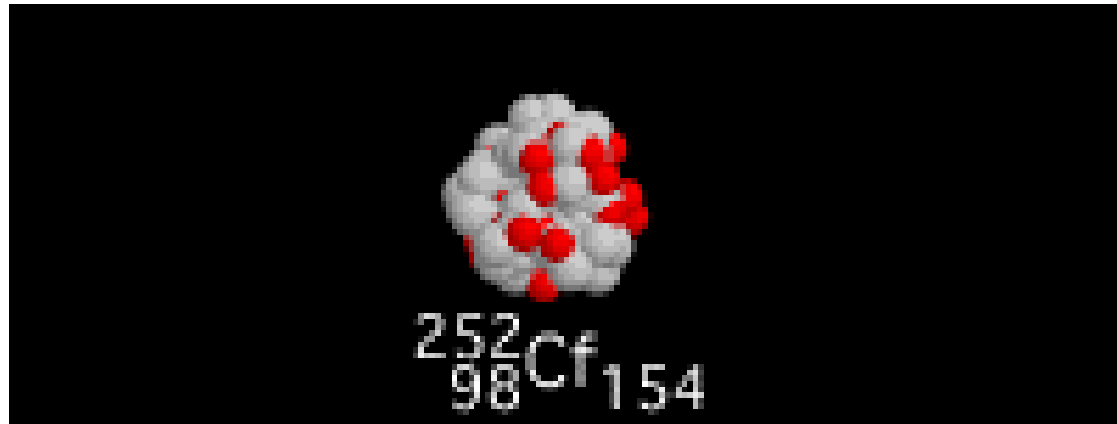
Zachycený e přemění p na n,
e z vnější slupky klesne na volnou hladinu,
emise rentgenového záření

Jádra s $Z > 83$ nemohou dosáhnout stability beta emisí,
pozitronovou emisí nebo elektronovým záchytem

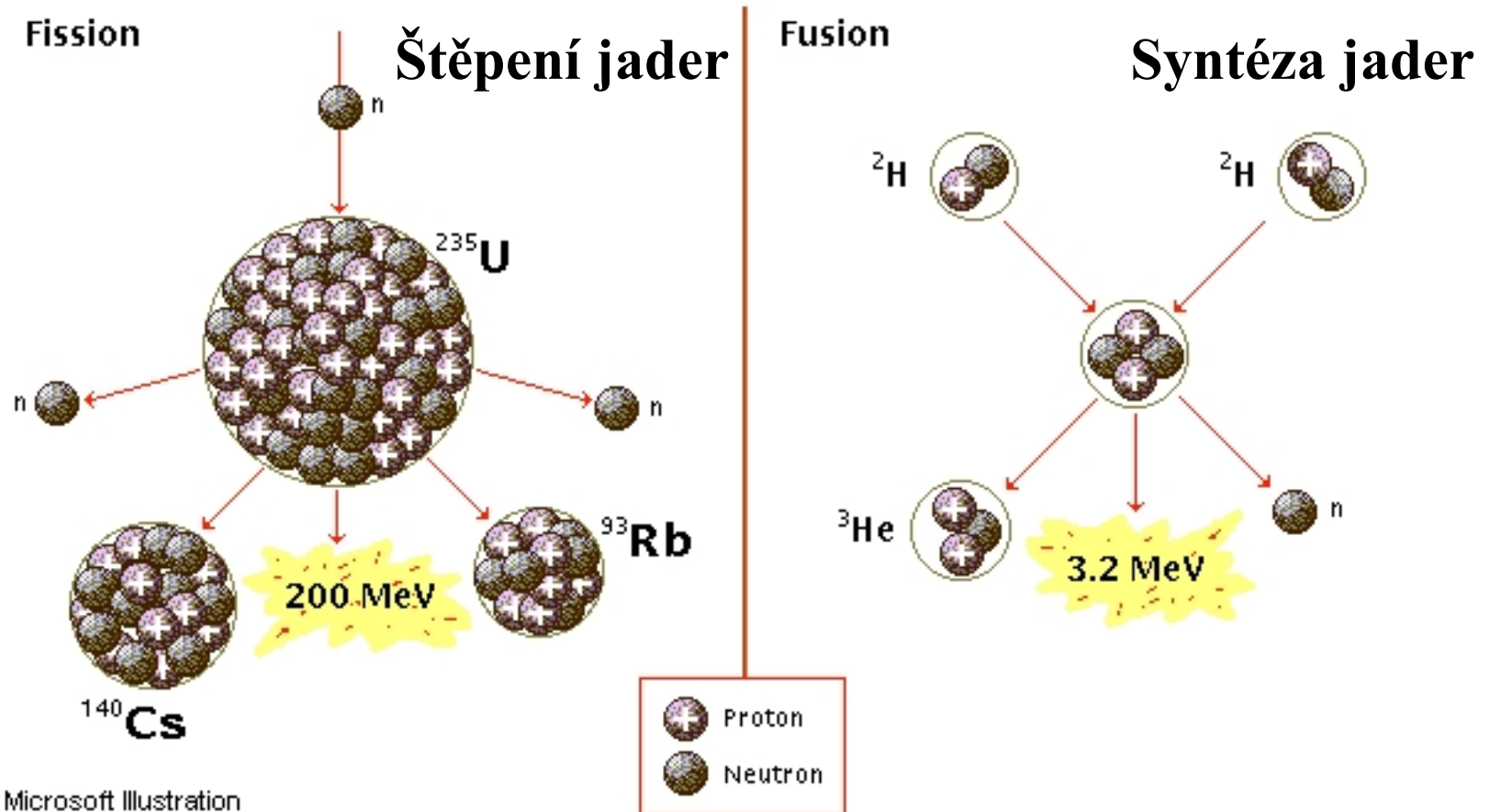

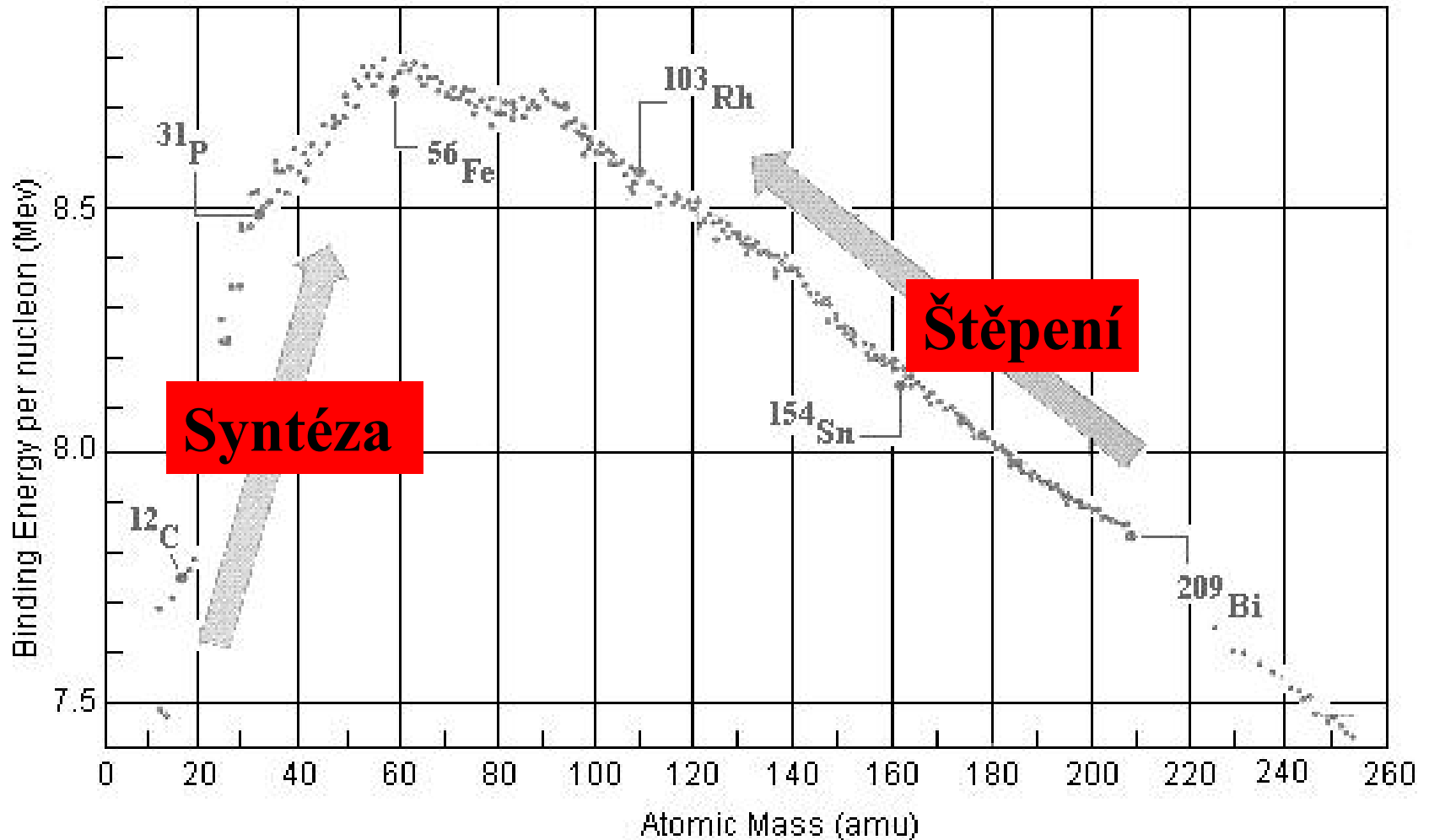
Samovolné štěpení

Syntéza a štěpení jader

Vazebná energie jádra

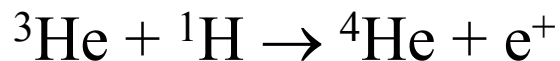
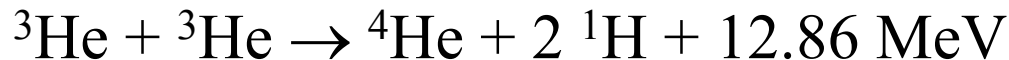
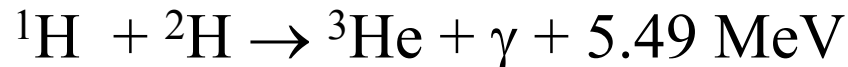
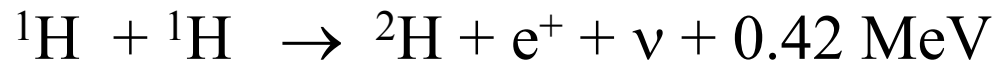
Syntéza jader ve vesmíru

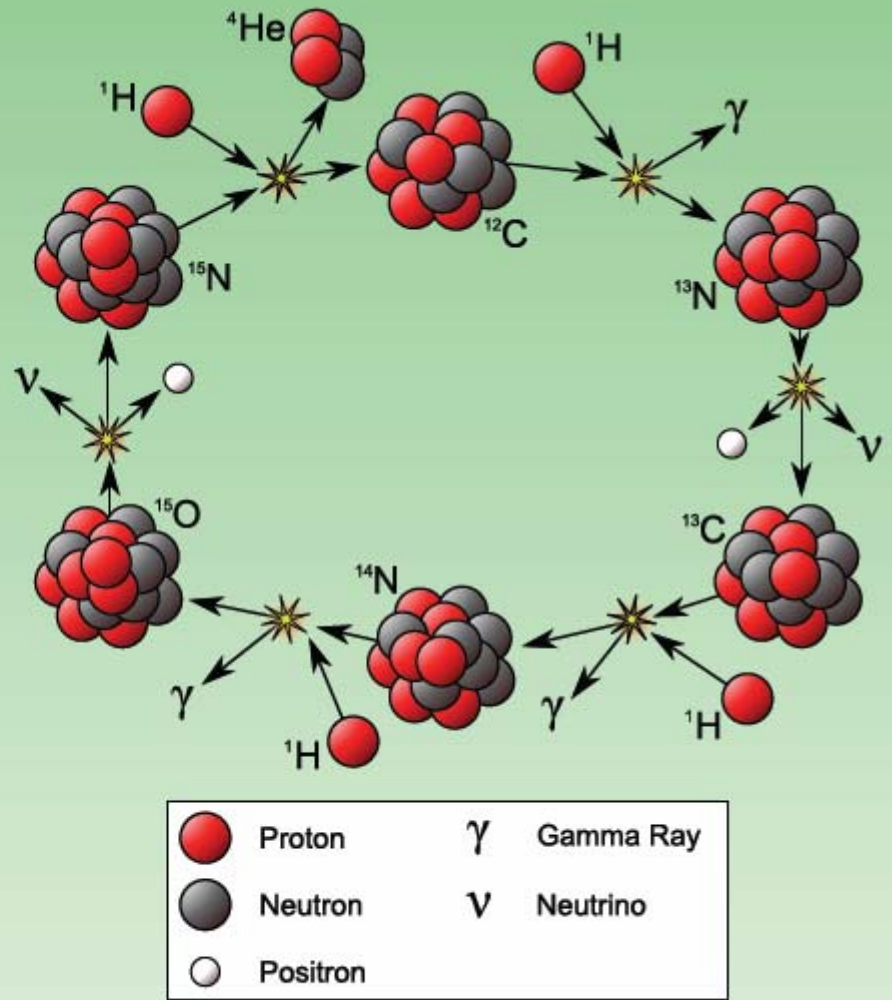
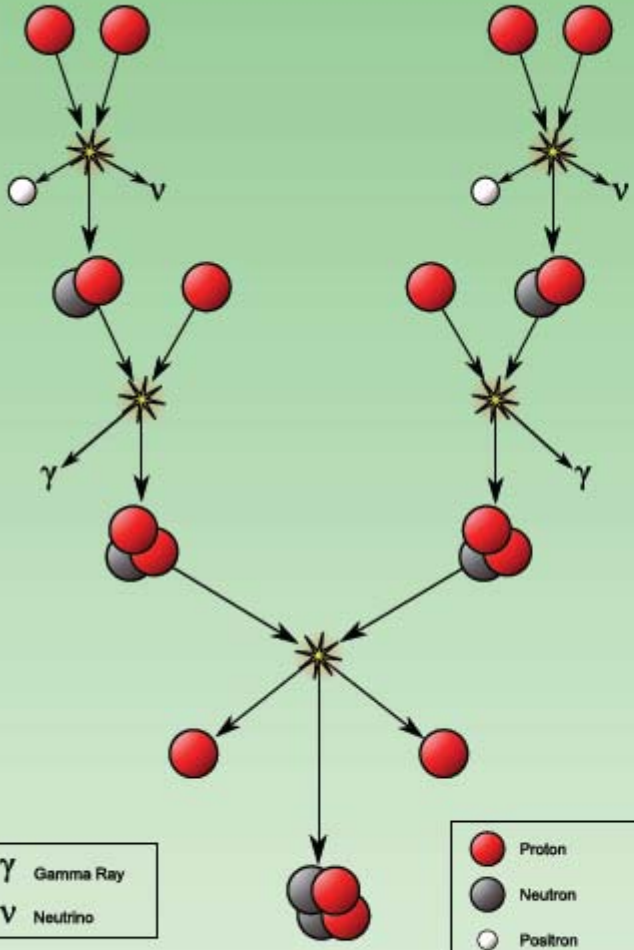
Big Bang

Slunce (teplota = $2 \cdot 10^6$ K v nitru, energie z PP nebo CN cyklu)

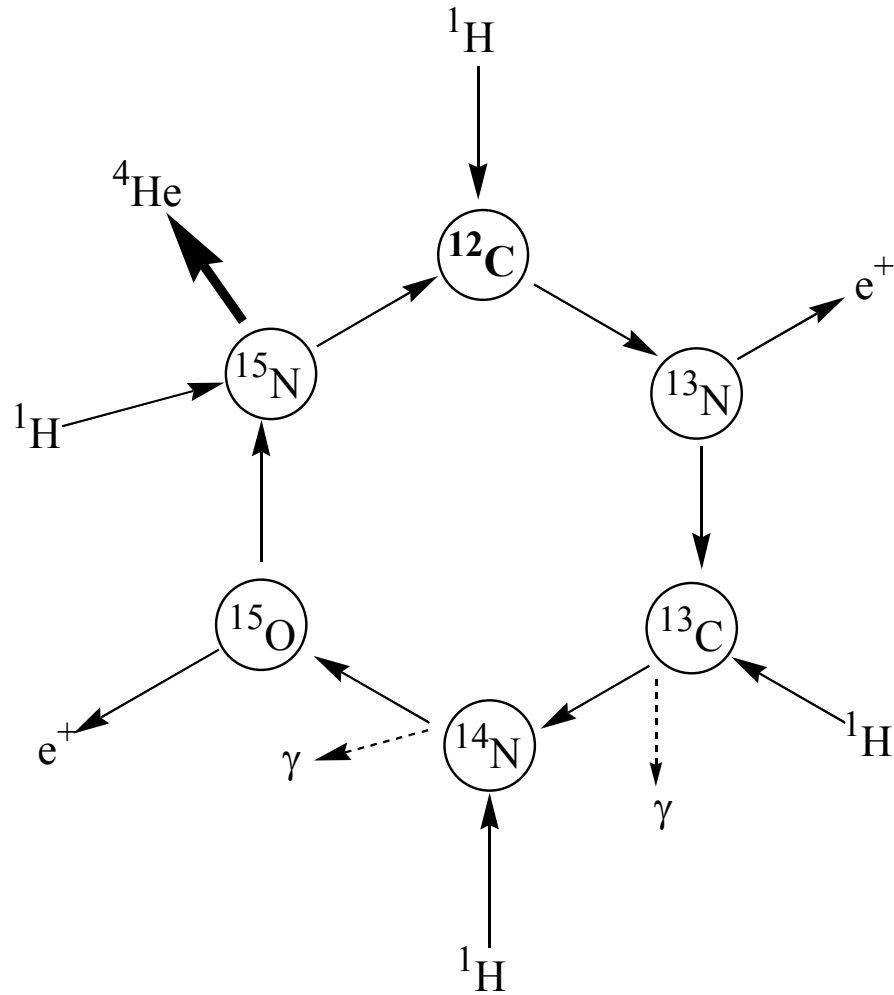
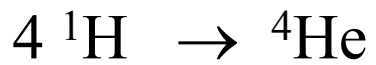
PP cyklus

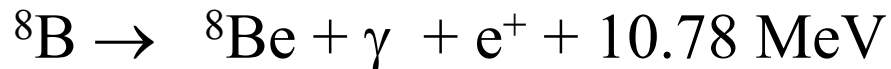
Uhlíkový cyklus

CN cyklus

Syntéza jader ve vesmíru

Slunce → rudý obr → bílý trpaslík

Syntéza jader ve vesmíru

Těžké hvězdy

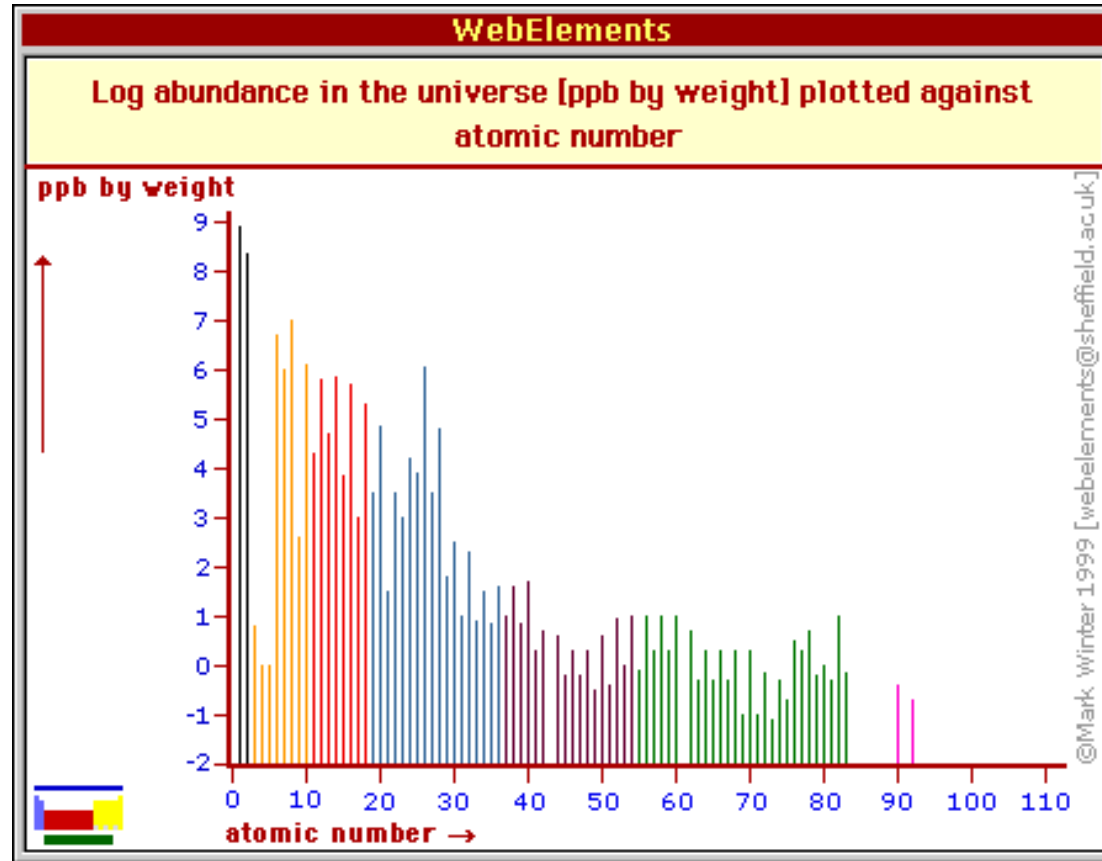
$^{12}\text{C} \rightarrow \text{Ne, Mg}$

$^{16}\text{O} \rightarrow \text{Si, S}$

$\text{Si} \rightarrow ^{58}\text{Fe}$

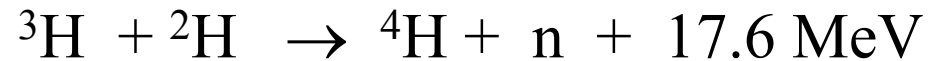
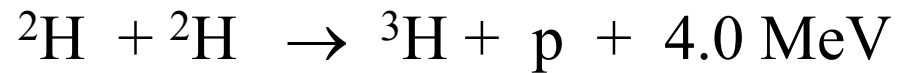
Výbuch supernovy
vysoké toky neutronů

$\text{Fe} + \text{n} \rightarrow \text{Au} \rightarrow \text{Pb} \rightarrow \text{U}$

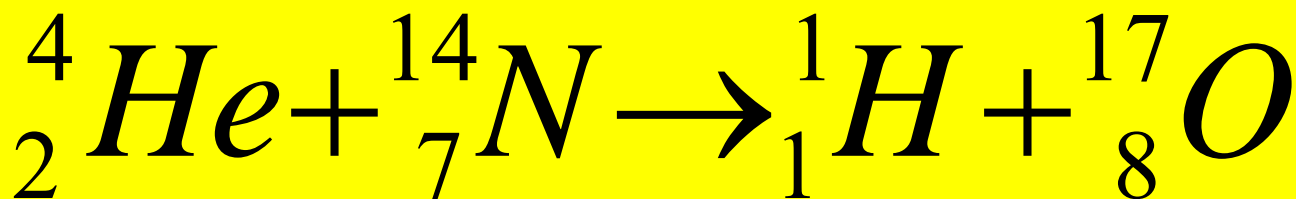

Termojaderné reakce

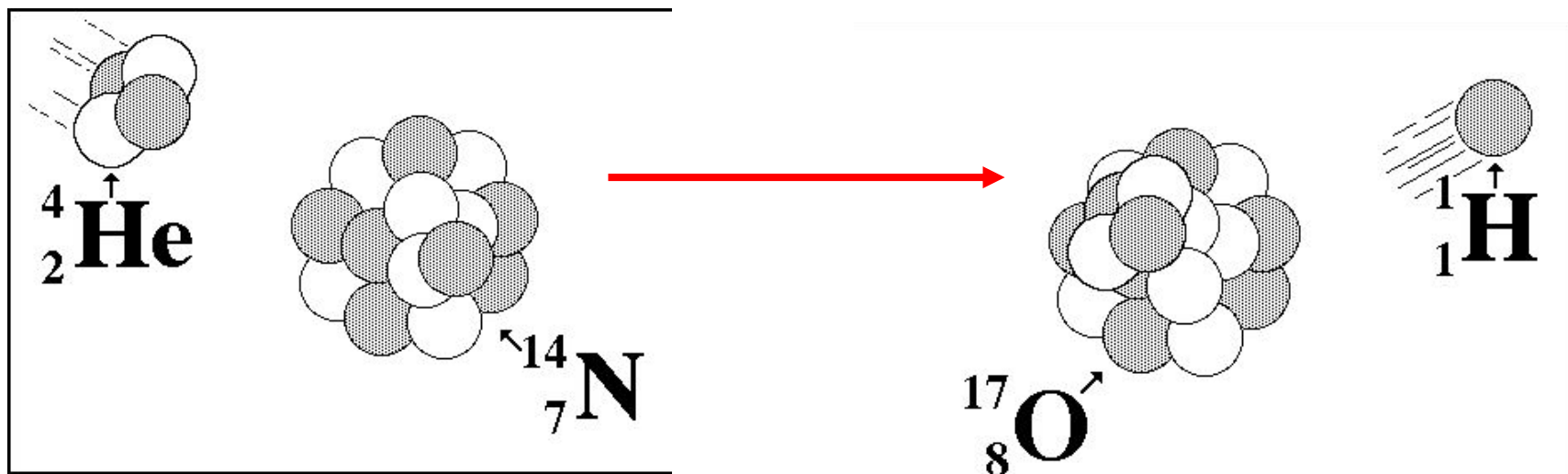

Transmutace

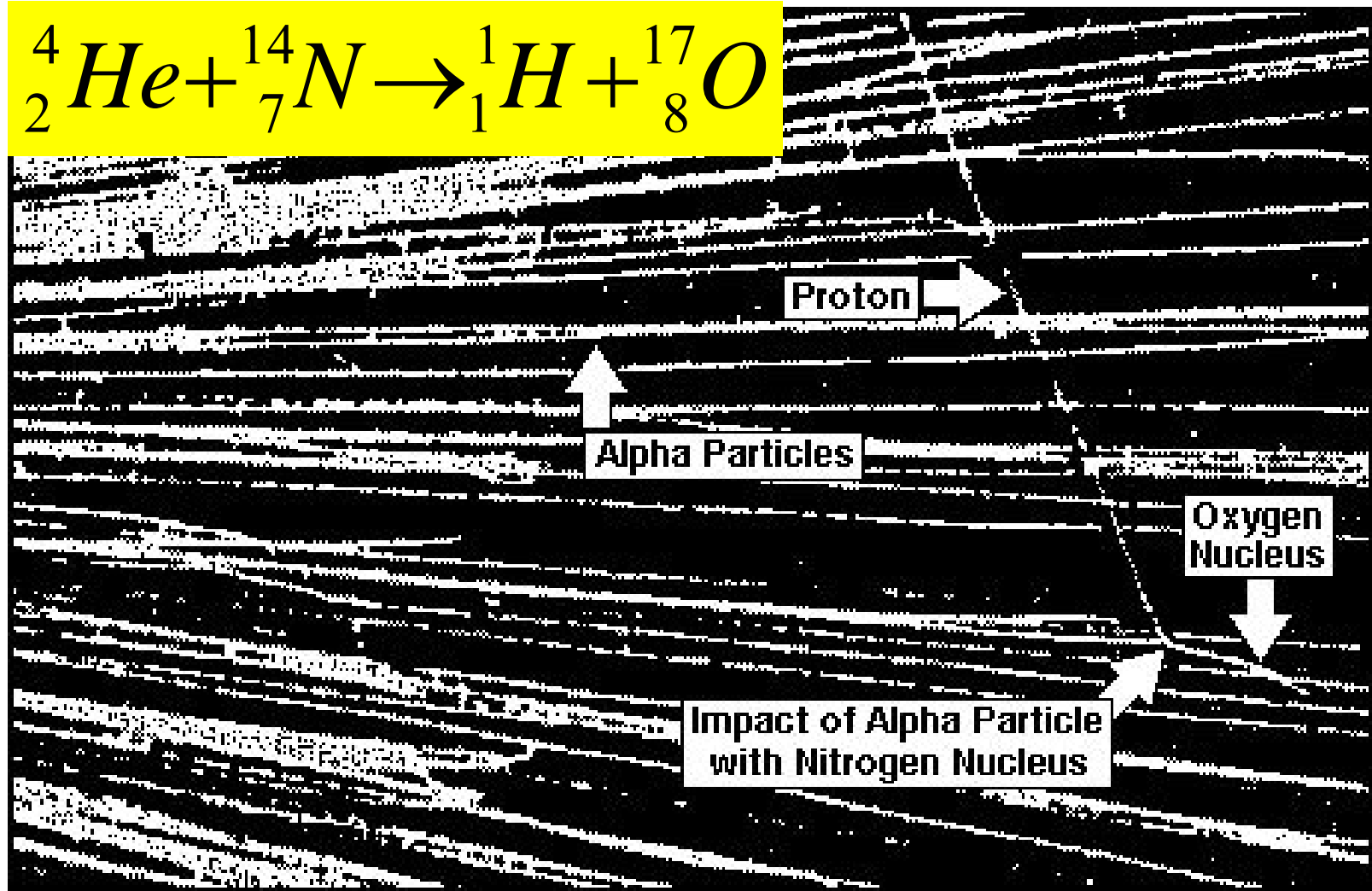
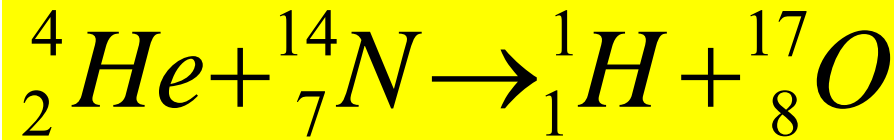
1919, Rutherford, první umělá příprava prvku

ekvivalentní zápis jaderné rovnice ${}^{14}\text{N}(\alpha, p){}^{17}\text{O}$

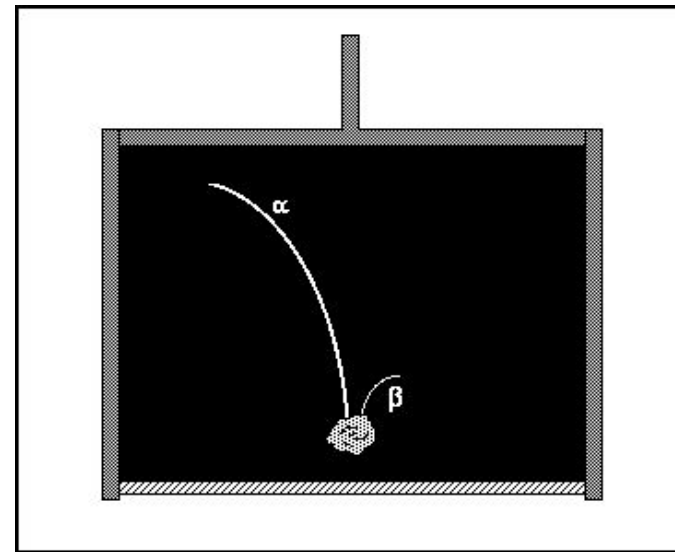
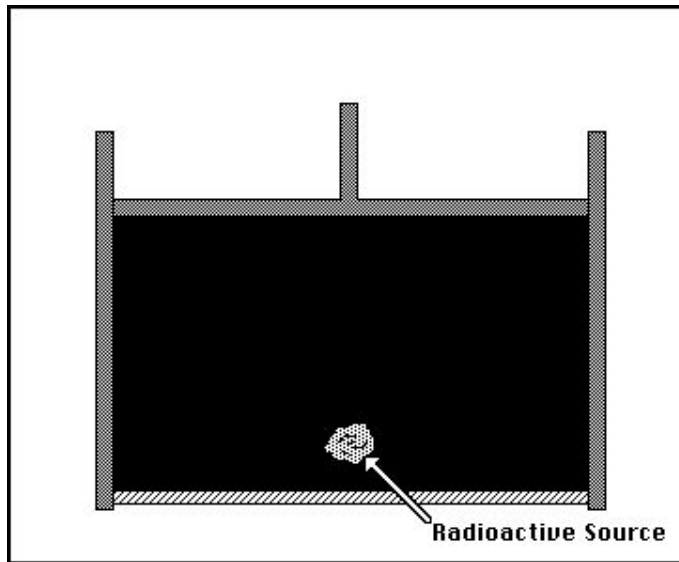
Transmutace

Wilsonova mlžná komora

Charles Wilson (1869-1959) NP za fyziku 1923

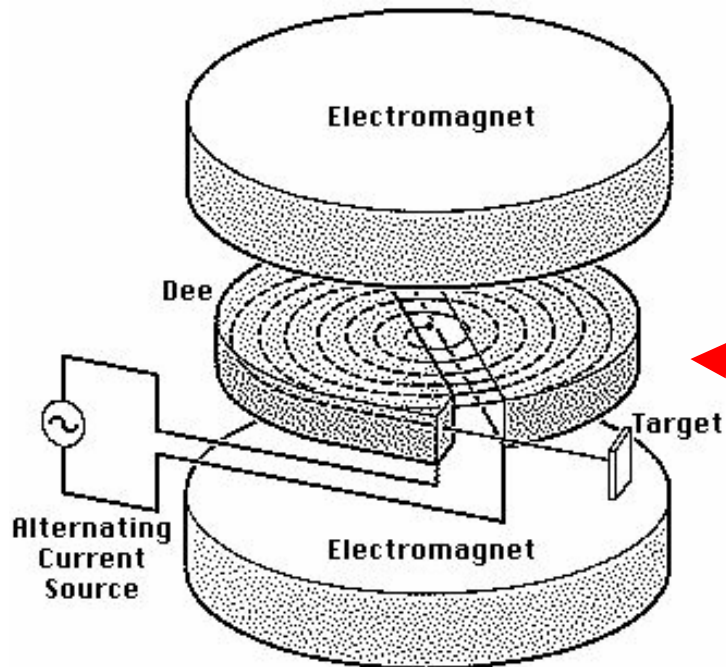
Plyn (vzduch, He, Ar,...)
a páry vody nebo alkoholu v
komoře se zářičem, píst pro
změnu objemu

Expanze, ochlazení, vznik
přesycené páry, částice při
průletu ionizují okolní atomy,
kondenzace na ionizovaných
atomech

Cyklotron

1929

urychlovač pozitivních iontů (H^+ , D^+ , ...)
průchod potenciálovým rozdílem,
střídavé poz/neg nabíjení D elektrod,
kruhový pohyb v magnetickém poli,
energie do 100 MeV

Ernest O. Lawrence
(1901-1958)
NP za fyziku 1939

← duté elektrody tvaru D

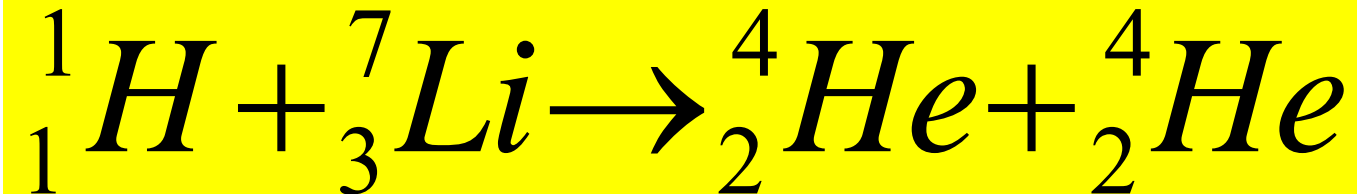
Štěpení jader

1932

John D. Cockcroft (1897-1967) a Ernest T. S. Walton (1903-1995)

Kaskádový urychlovač, protony 800 keV

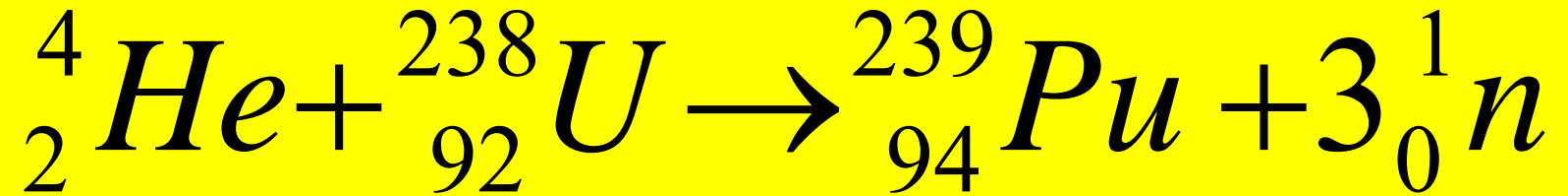
První štěpení stabilního jádra urychlenou částicí

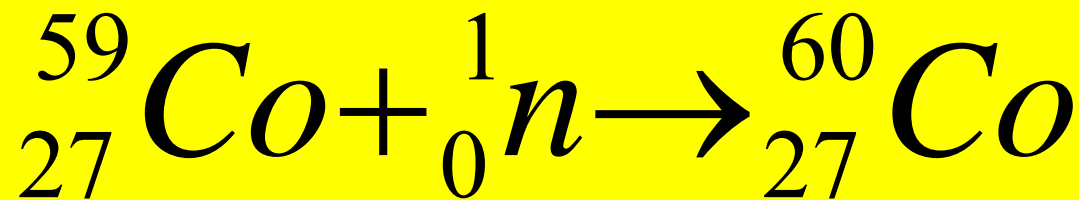
1951 společně NP za fyziku

Transmutace

Cyklotron

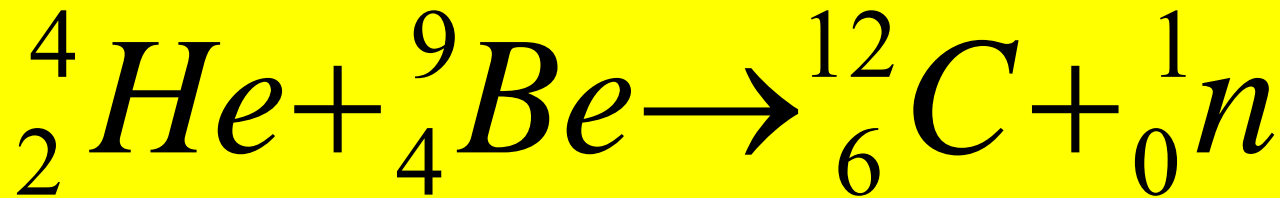

Bombardování neutrony

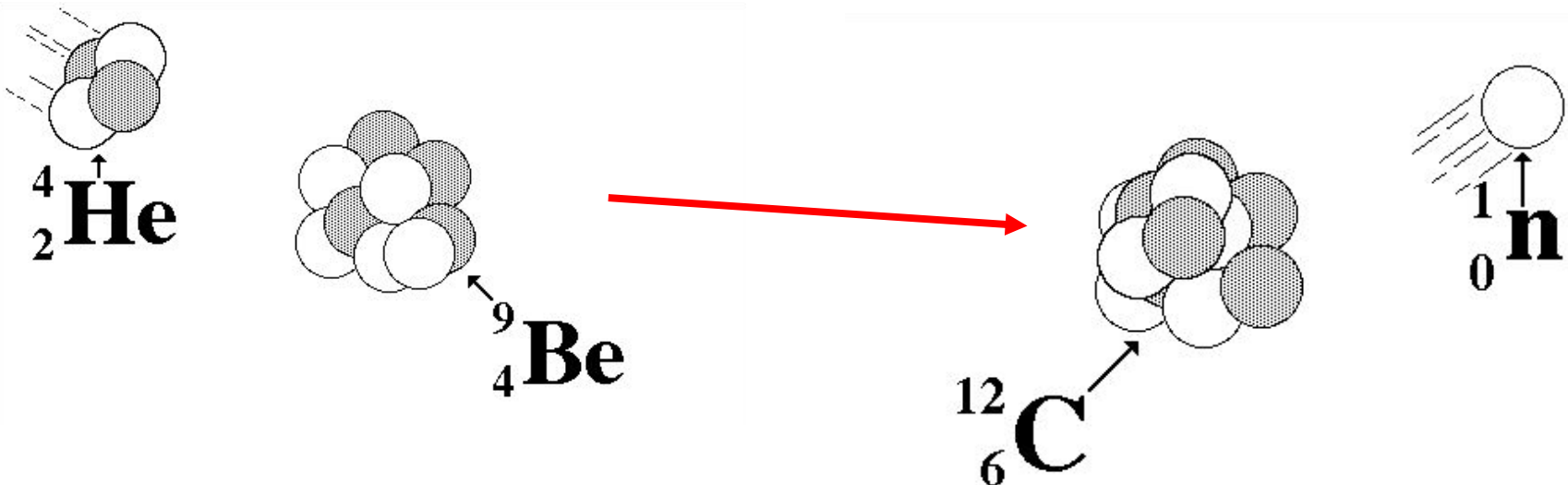
Objev neutronu

1932

neutron = částice s nulovým nábojem, spin $\frac{1}{2}$
 $m = 1.67470 \cdot 10^{-27} \text{ kg}$

James Chadwick
(1891-1974)
NP za fyziku 1935

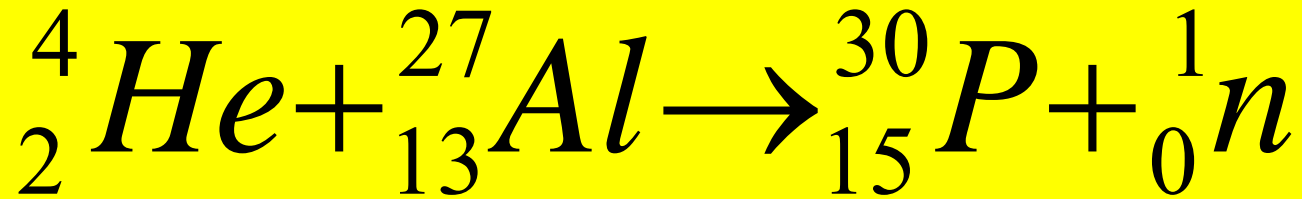

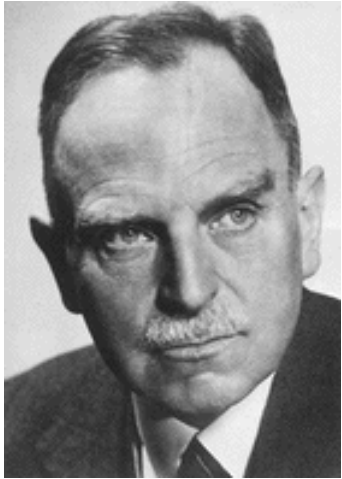

Umělá radioaktivita

1933

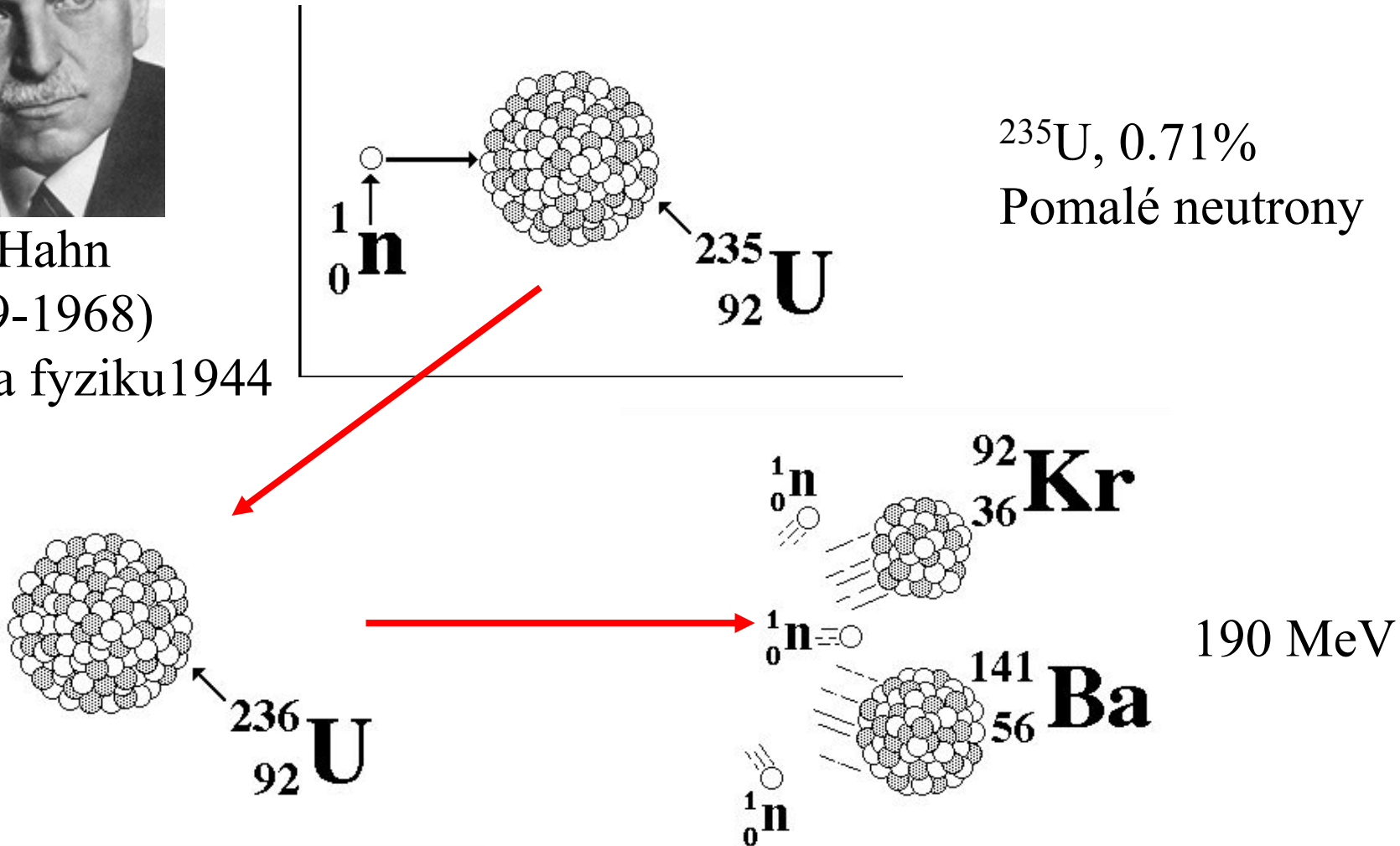
Frederic and Irene Joliot-Curie
(1900-1958) (1897-1956)

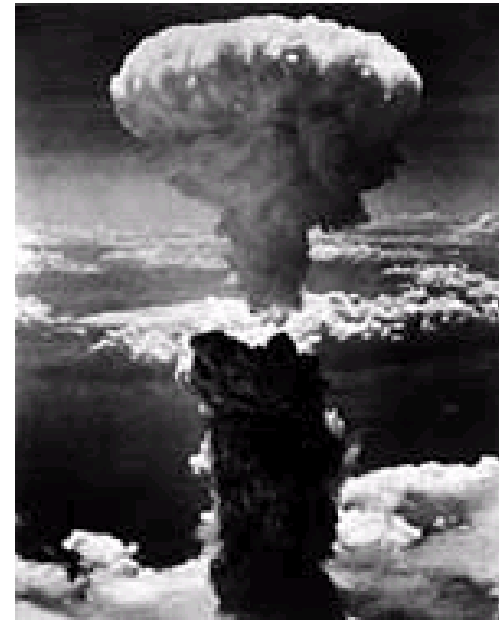
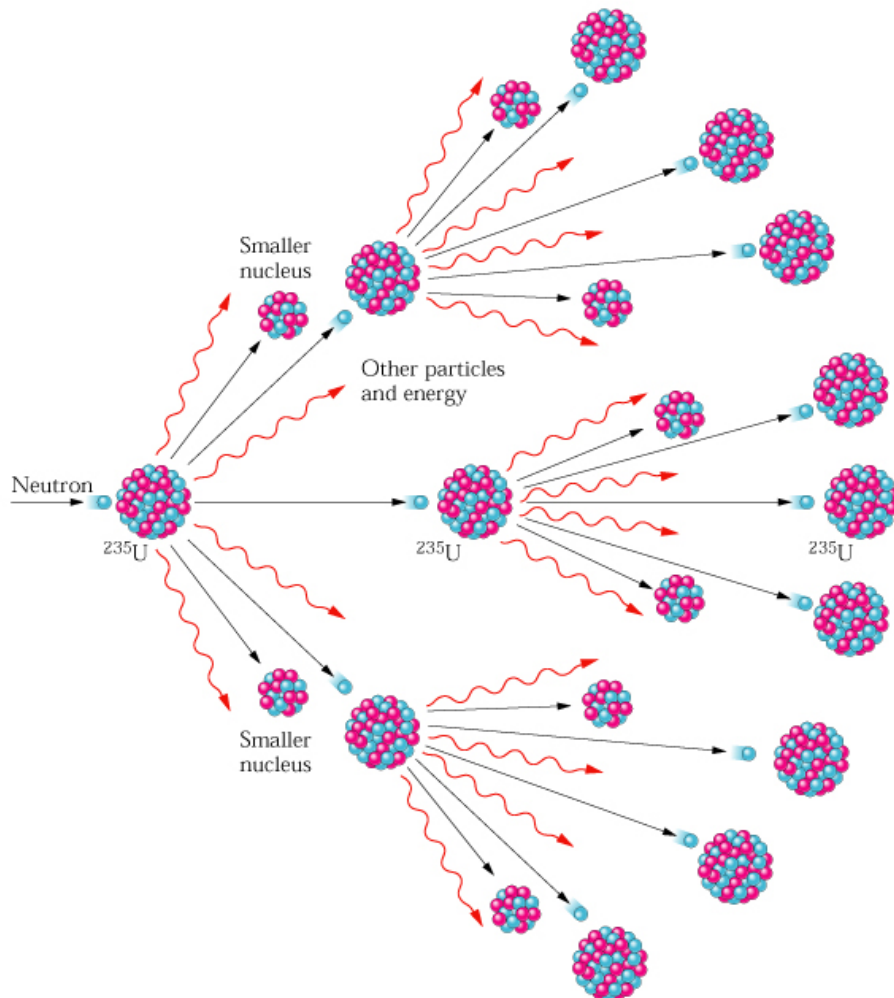

Otto Hahn
(1879-1968)
NP za fyziku 1944

Štěpení jader

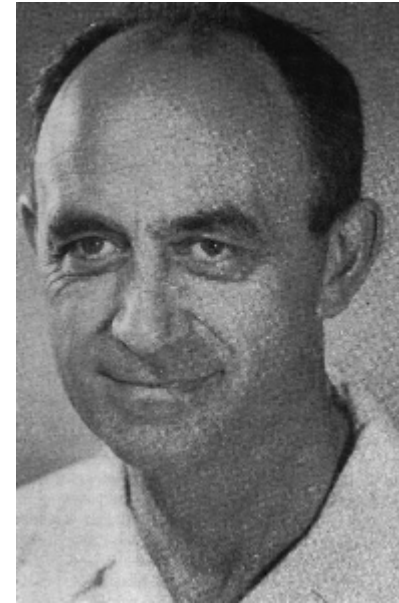
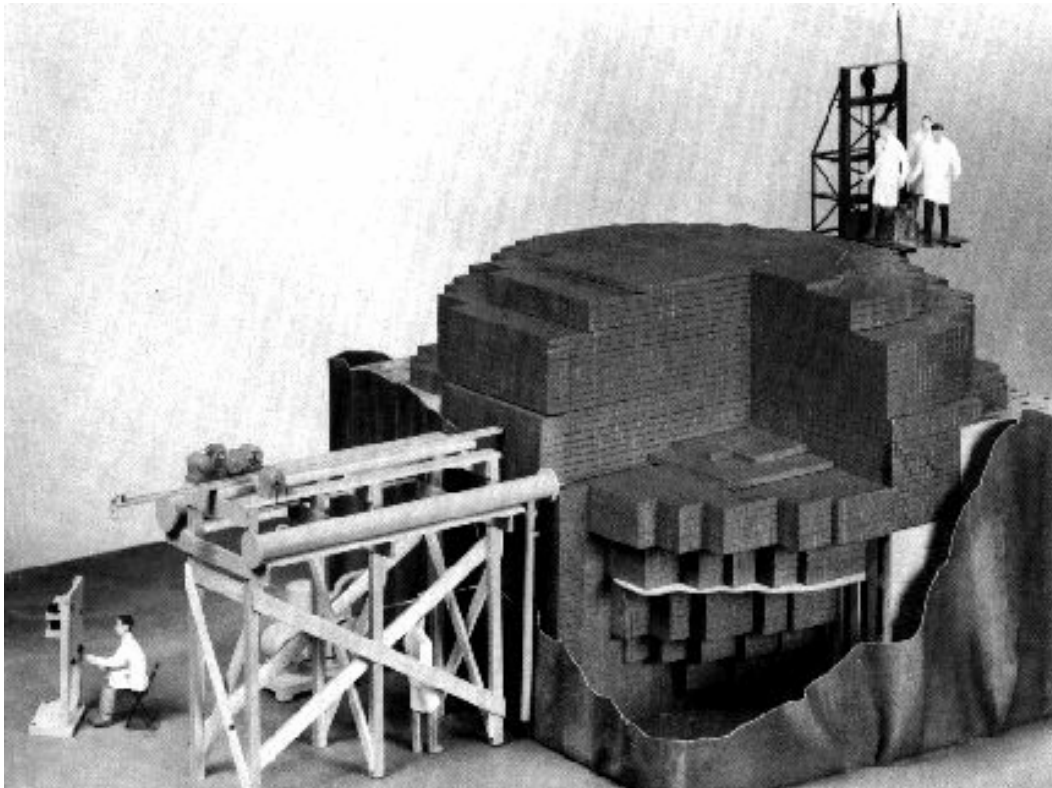
Řetězová reakce neřízená

Jaderný reaktor

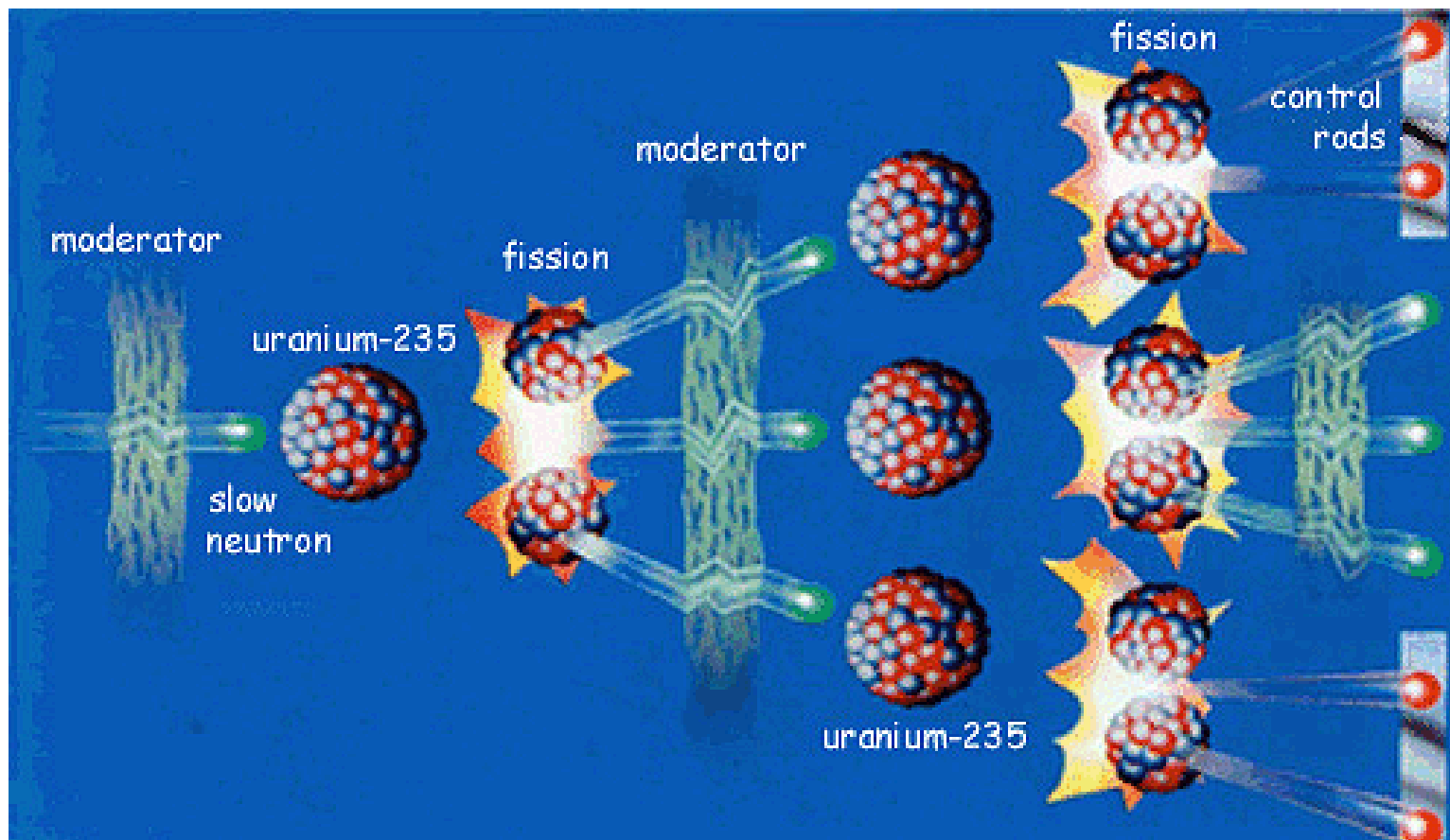
1942 Chicago

První řízená štěpná reakce ^{235}U

Enrico Fermi
(1901-1954)
NP za fyziku 1938

Řízená štěpná reakce ^{235}U

Moderátor = zpomalení neutronů – grafit
Cd dobře pohlcuje neutrony – zachycení n

Transurany

Do 1940 nejtěžší přírodní prvek $Z = 92$ (U) radioaktivní
Prvky $Z \geq 93$ (Np) transurany pouze umělé

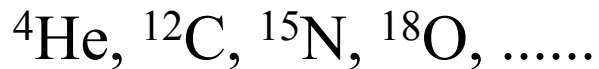
1940 První umělý transuran

bombardování neutrony

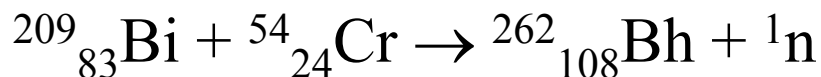
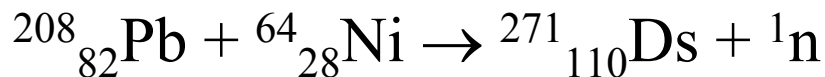
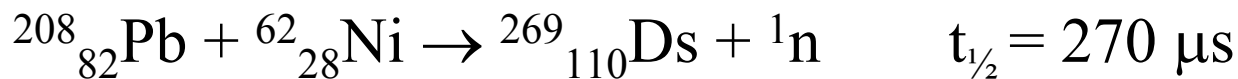

po $Z = 95$ (Am)

bombardování kladnými ionty

po $Z = 114$

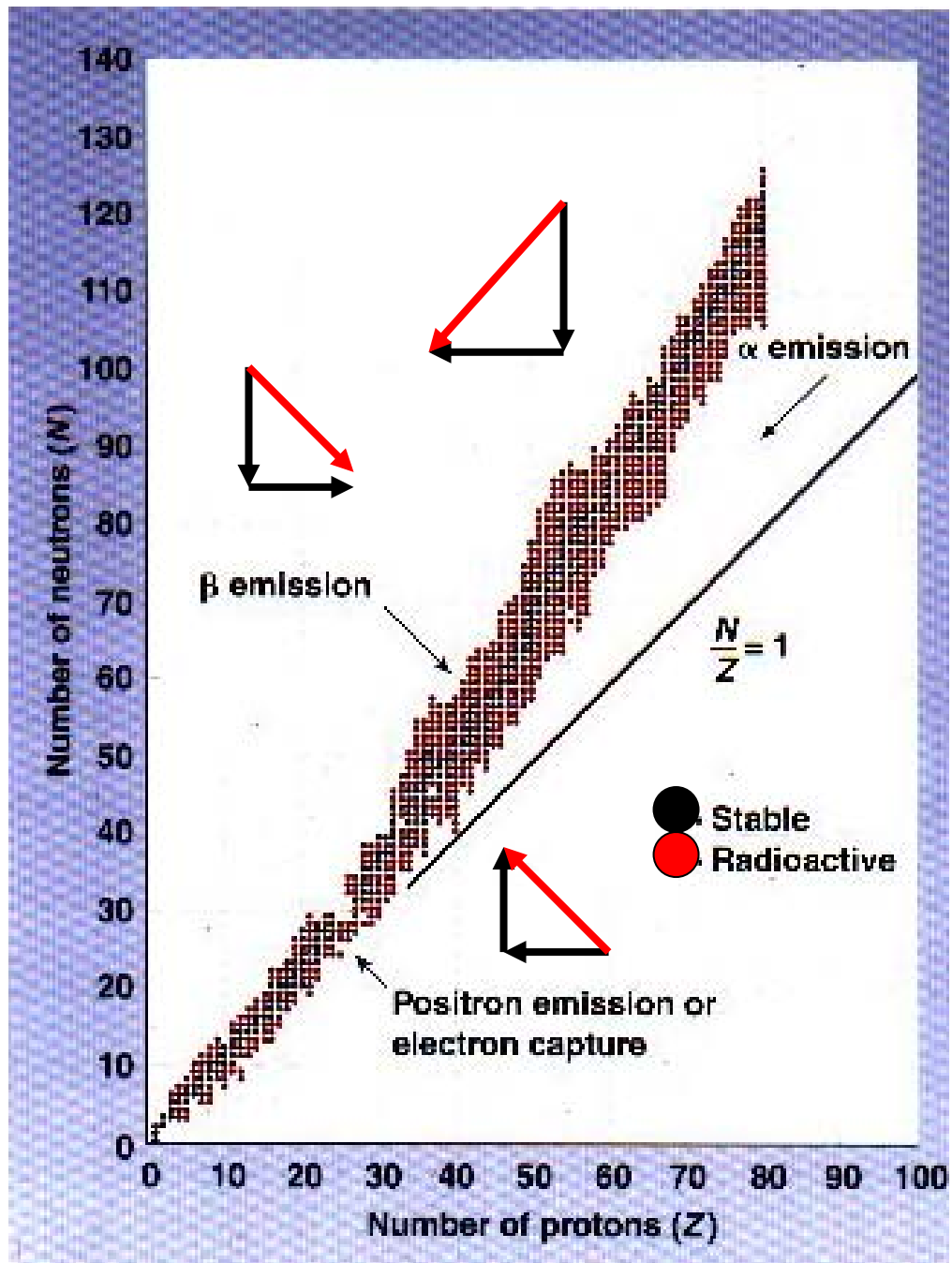

Syntéza transuranů

Spojený institut jaderného výzkumu, Dubna, Rusko

GSI (Gesellschaft für Schwerionenforschung), Německo

LBL (Lawrence Berkeley Lab), USA

Kinetika radioaktivního rozpadu

$$-dN/dt = k N$$

$$dN/N = -k dt$$

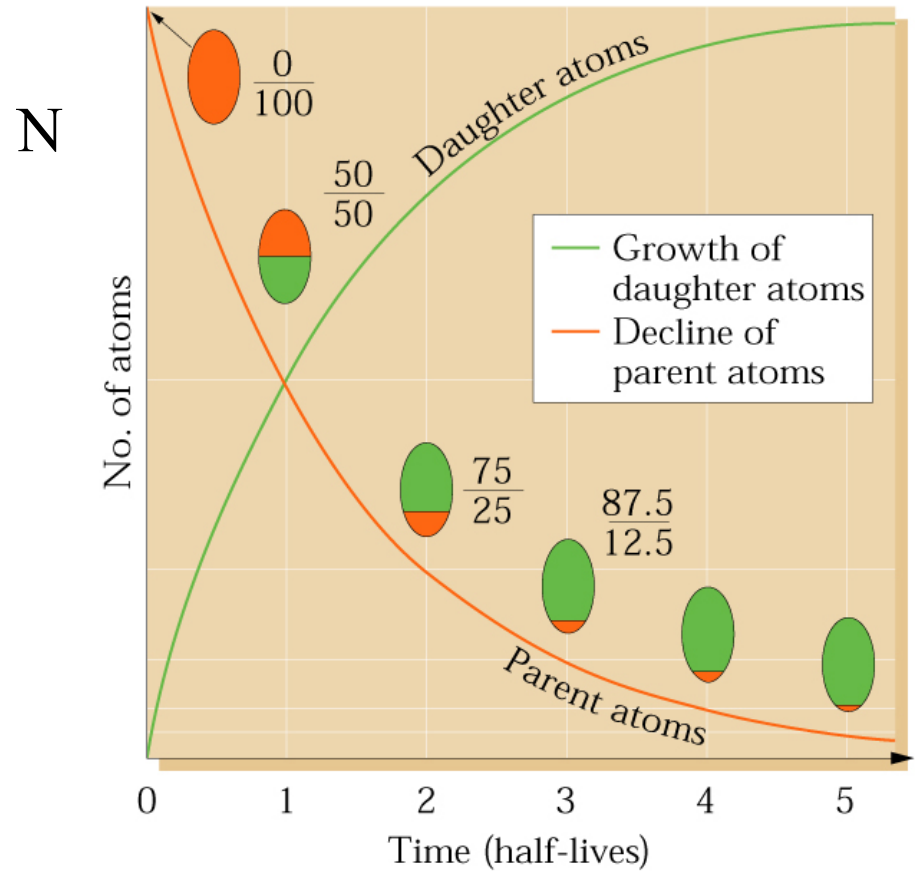
Integrace

$$t = 0 \quad N = N_0$$

$$\ln(N/N_0) = -k t$$

$$N/N_0 = \exp(-k t)$$

$$N = N_0 \exp(-k t)$$

t

Poločas rozpadu, $t_{1/2}$

$$t = t_{1/2} \quad N = N_0/2$$

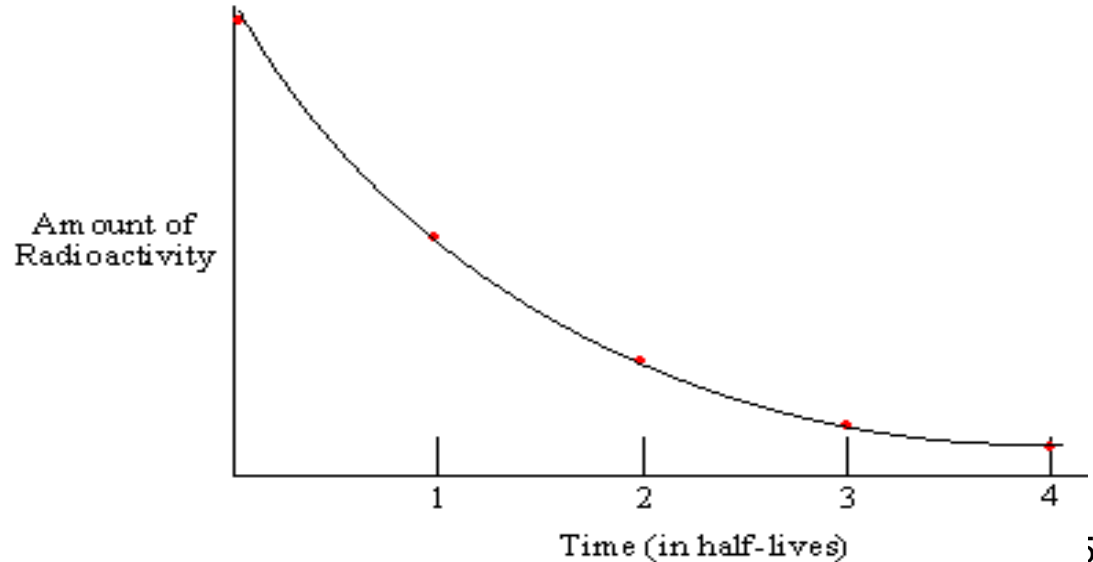
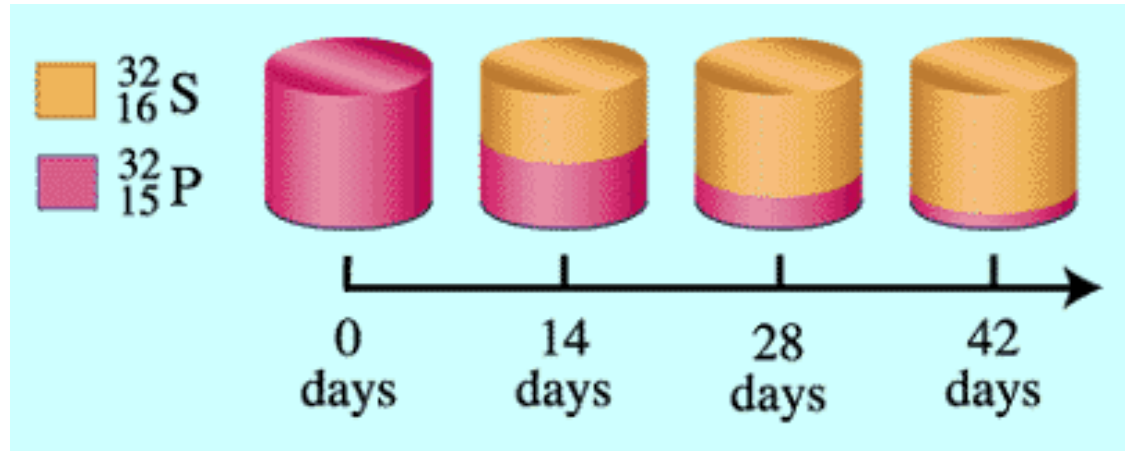
$$\ln(N/N_0) = -k t$$

$$\ln(1/2) = -k t_{1/2}$$

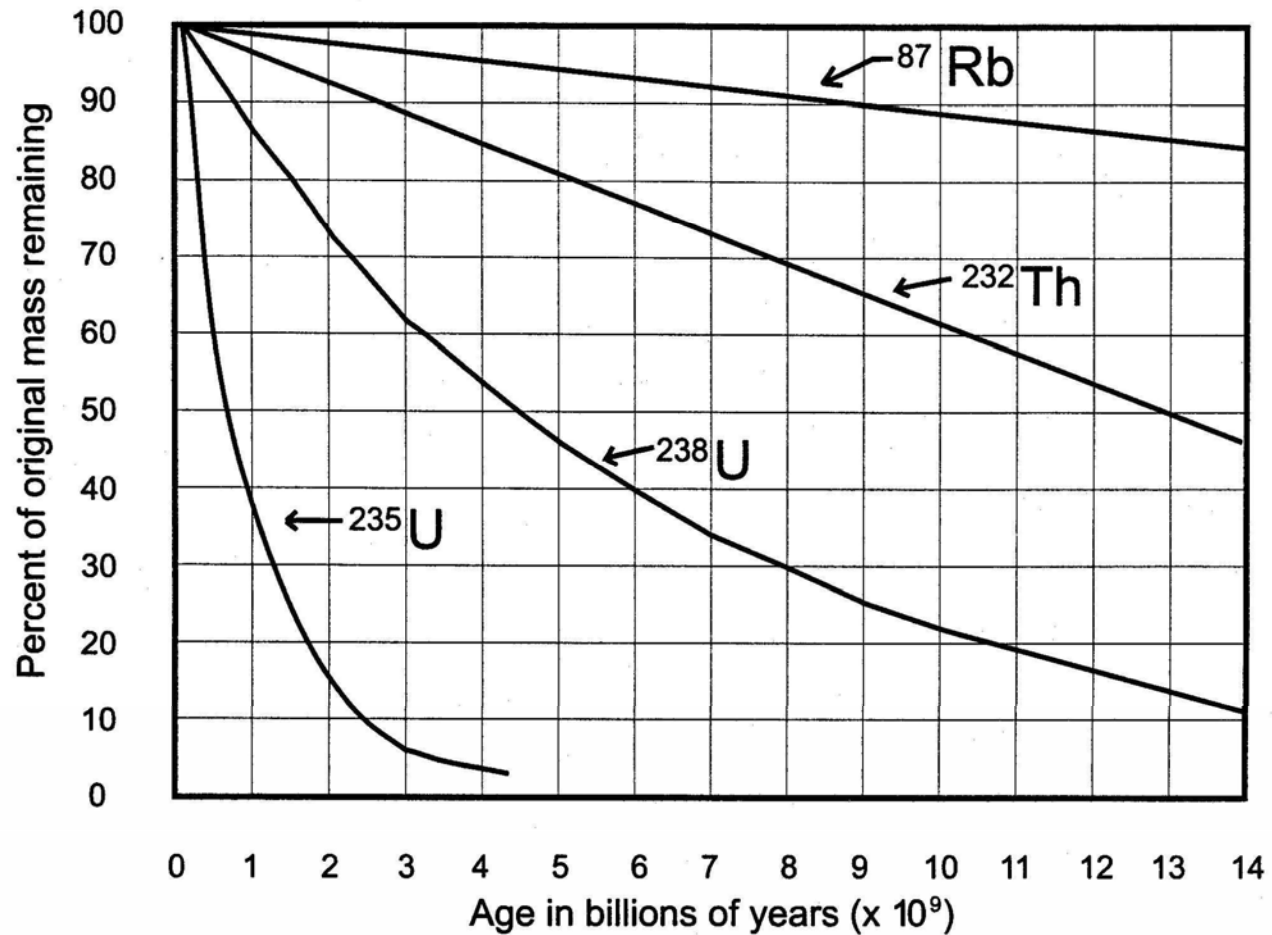
$$t_{1/2} = \ln(2) / k$$

$$k = \ln(2) / t_{1/2}$$

$$\ln(N/N_0) = -t \ln(2) / t_{1/2}$$

Poločas rozpadu

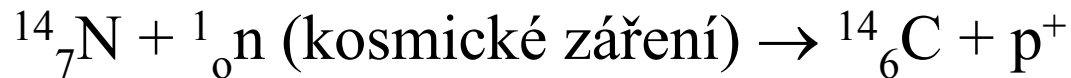

Datování pomocí ^{14}C

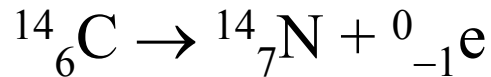

Willard Libby
(1908-1980)
NP za chemii 1960

^{14}C vzniká kontinuálně vysoko v atmosféře

Rozpadá se beta rozpadem s poločasem $t_{1/2} = 5730$ let

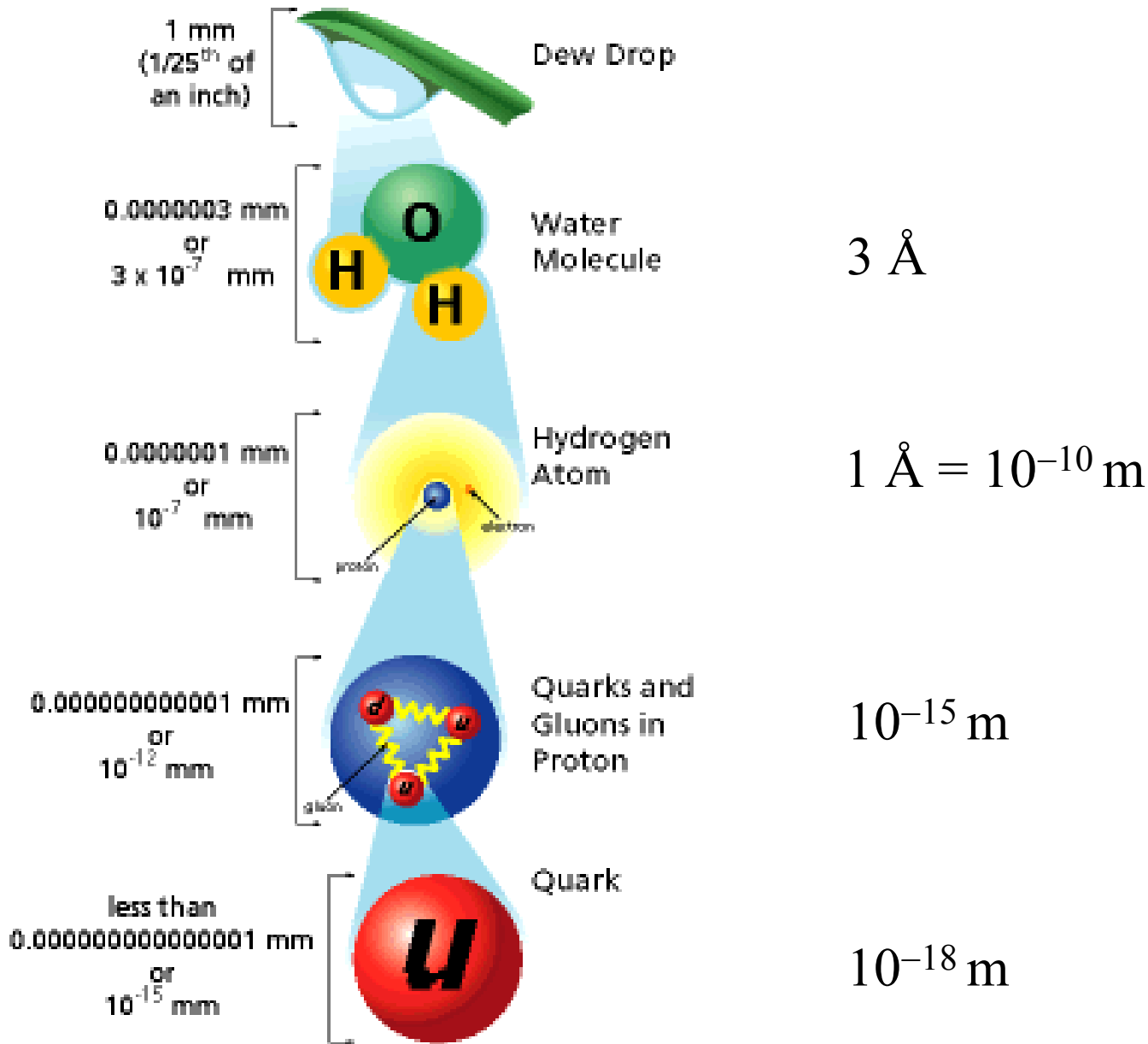
V atmosféře a živých rostlinách (CO_2 , fotosyntéza) se ustaví rovnovážná koncentrace ^{14}C . Po smrti organismu koncentrace ^{14}C klesá.

$^{14}\text{C}/^{12}\text{C}$ se určí hmotnostní spektrometrií

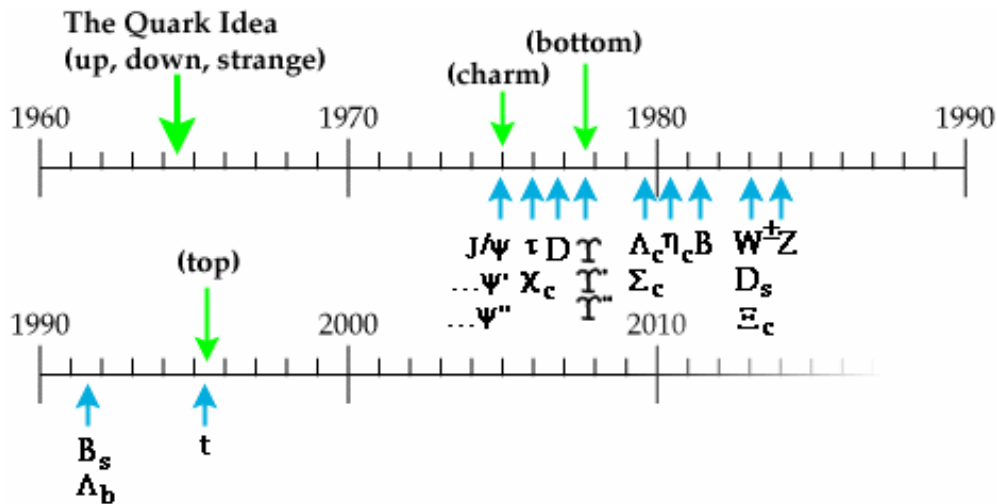
$$\ln(\text{N}/\text{N}_0) = -k t$$

$$k = \ln(2) / t_{1/2}$$

$$\ln(\text{N}/\text{N}_0) = -t \ln(2) / t_{1/2}$$

Elementární částice

Zoologická zahrada částic

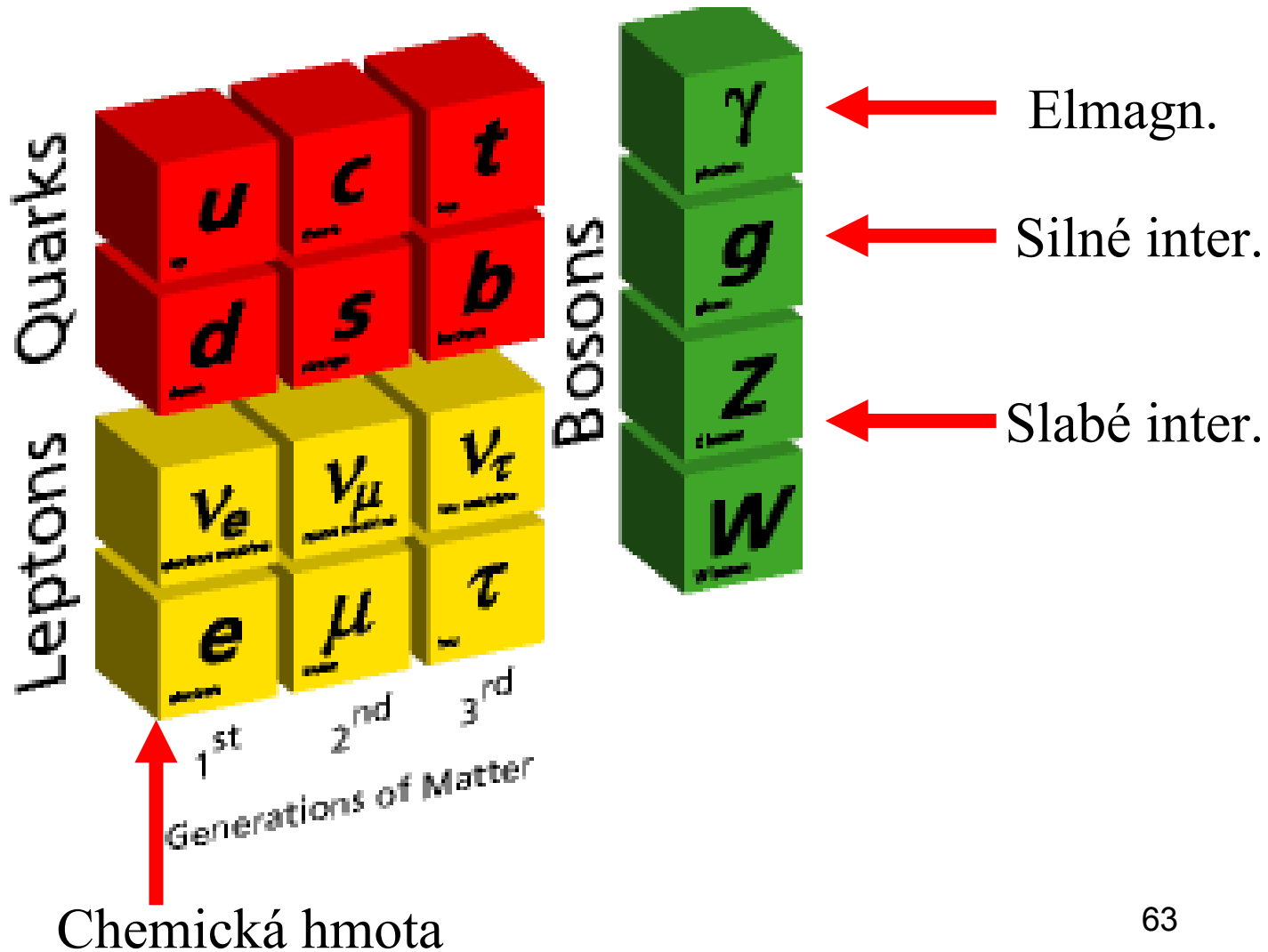
Quarky

- Spin
- Zlomkový náboj

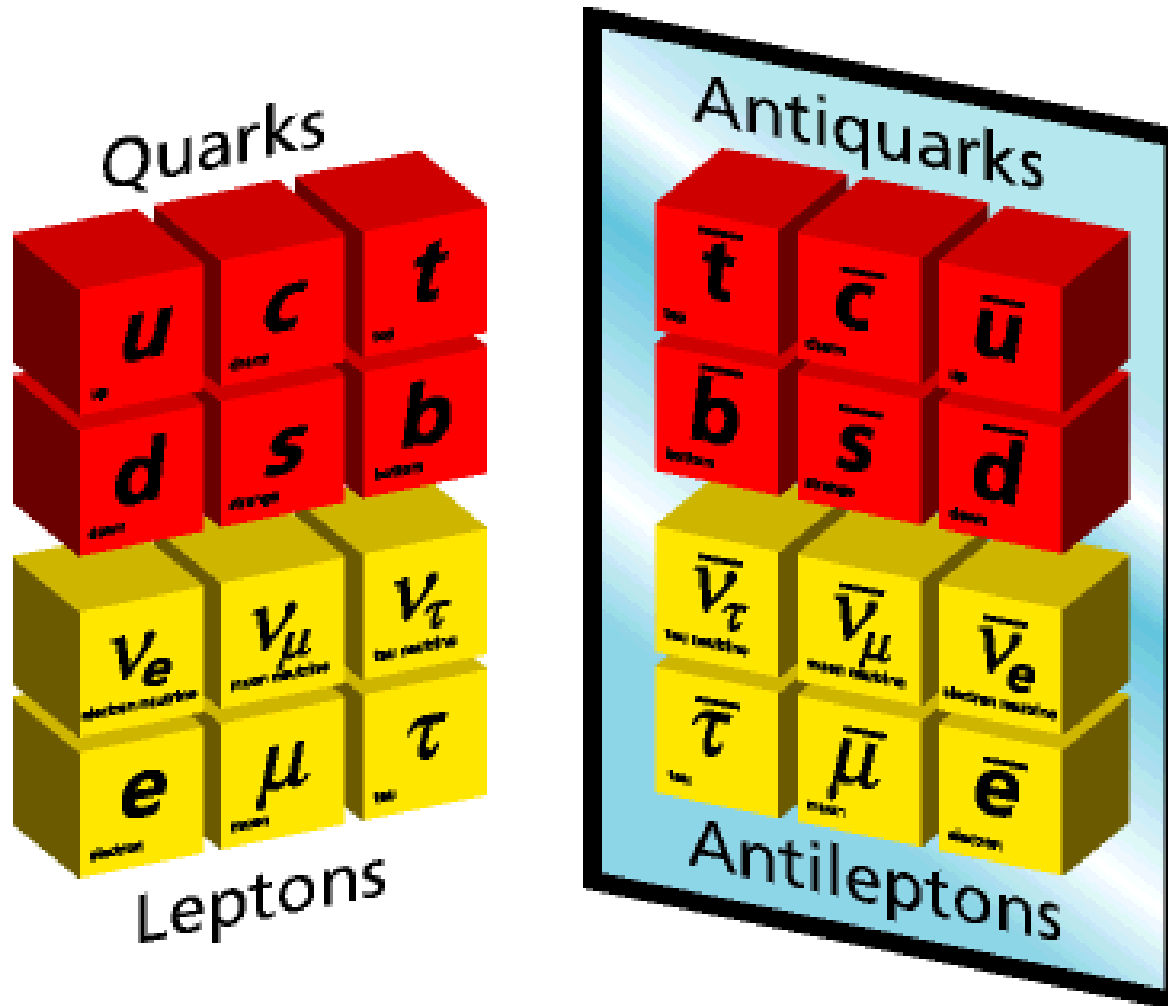
Murray Gell-Mann
(1929 -)
NP za fyziku 1969

Elementární částice – Standardní Model

Astrofyzika a
částicová
fyzika

Antičástice

Leptony

lepton	značka	el. náboj	m [amu]
elektron	e^-	-1	$5.5 \cdot 10^{-4}$
elektronické neutrino	ν_e	0	
mion	μ	-1	0.1144
mionické neutrino	ν_μ	0	
tauon	τ	-1	1.915
tauonické neutrino	ν_τ	0	

Leptony

Existují volné, nevážou se

Náboj číslo 0 nebo -1 , kvantování el. náboje
Levoruké a s opačnou helicitou
(neexistují pravoruká neutrina)

Antileptony mají opačný náboj

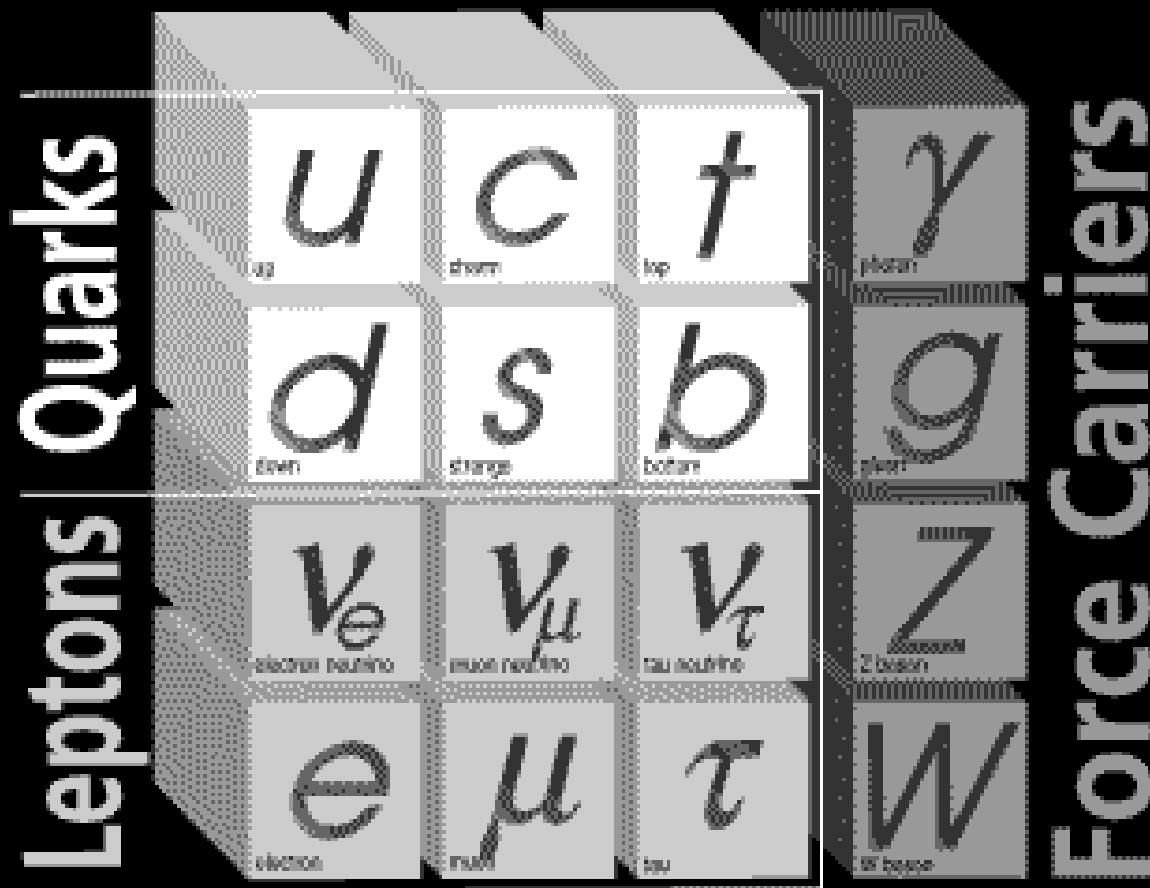
Leptonové číslo L

$L = 1$ pro leptony

$L = -1$ pro antileptony

$L = 0$ pro ostatní

ELEMENTARY PARTICLES

 Three Generations of Matter

Quarky

Quark	značka	el. náboj
down	d	$- 1/3$
up	u	$+2/3$
strange	s	$- 1/3$
charm	c	$+2/3$
bottom	b	$- 1/3$
top	t	$+2/3$

Quarky

Quarky nejsou známy volné

Existují jen ve vázaných stavech – Hadrony (Baryony a Mezony)

Nábojové číslo $+2/3$ a $-1/3$

Levoruké a s opačnou helicitou

Antiquarky opačný náboj

Baryon = 3 quarky (např. proton se skládá z uud)

Antibaryon = 3 antiquarky

Mezon = 1 quark + 1 antiquark

Baryonové číslo

$B = 1$ pro baryony

$B = -1$ pro antibaryony

$B = 0$ pro ostatní

Quarky

Vazebné síly mezi quarky:

- Zprostředkovány gluony
  - Slabé na malou vzdálenost, při oddalování rostou
- (Proto není možné quarky zachytit volně)

Hadrony

Hadron	značka	el. náboj	složení
pozitivní pion	Π^+	+1	ud
pozitivní kaon	K^+	+1	us
proton	p	+1	uud
neutron	n	0	udd
lambda	Λ	0	uds

Bosony

Zprostředkovatelé interakcí

Boson	značka	el. náboj	interakce
foton	γ	0	elektromagnetická
gluon	g	0	silná
W-boson	W^+	+1	slabá
	W^-	-1	
Z-boson	Z	0	slabá

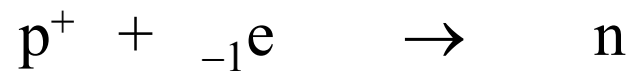
Zákon zachování B a L čísla

Součet B a L před reakcí a po reakci musí být stejný

např.

L	1	-1	0
---	---	----	---

B	1	1
---	---	---